

УДК 94 (439)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2021-13-3>

Держалюк М.С.

ТРИАНОНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР – ДЖЕРЕЛО НЕСТАБІЛЬНОСТІ У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ (ЧАСТИНА 2)

У статті мовиться про те, що Трианонський мирний договір від 4 червня 1920 р. між країнами Антанти та Угорщиною за наслідками Першої світової війни виявився, як і усі інші шість договорів Версальської системи, переважно несправедливим. У насильницький спосіб територія Угорщини зменшилася на 2/3-х, чисельність населення скоротилася у 2,7 рази, третина угорського етносу перейшла до складу сусідніх держав.

Наголошується, що упродовж 1920-2020 рр. в Угорщині не було владних політичних сил різних спрямувань і течій, які визнавали б Трианонський мирний договір справедливим. Водночас, правлячі політичні еліти сусідніх з Угорщиною держав вважали і вважають умови Трианона справедливими. Такі протилежні оцінки наслідків Версалью породжували антагонізм, унеможлилювали досягнення компромісу між країнами Центрально-Східної Європи.

Звертається увага на те, що у часи домінування у Європі коаліції країн на чолі з Німеччиною Версальські мирні договори, зокрема й Трианонський, були демонтовані, запроваджувався новий порядок, у якому активну роль відіграли опоненти Версалью – Німеччина, Італія, Японія, СРСР, Угорщина, Болгарія.

Зазначається, що переможці Другої світової війни відновили кордони країн-союзниць Німеччини у Європі, згідно з власними геополітичними інтересами, що на 70% відповідали кордонам, встановленим Антантою після Першої світової війни. Паризьким мирним договором від 10 лютого 1947 р. над Угорщиною було поновлено трианонські кордони. СРСР, Велика Британія, Франція і США діяли з гегемоністських позицій, керувалися правом переможця і багато в чому нав'язали переможеним країнам дискредитовані умови Версальської системи, не зробили належних висновків і не вибудували міжнародні відносини на наближених до справедливості принципах, а зберегли відповідними договорами ускладнені територіальні суперечності минулого.

Вказується, що загроза асиміляції і зникнення закордонних угорців – одна з головних причин активізації сучасної Угорщини. Заходи для подолання синдрому розчленованості угорської нації у Центрально-Східній Європі, що триває уже століття, дають незначні результати; темпи скорочення чисельності угорців у сусідніх державах упродовж останнього століття є найбільшими, тому Будапешт вважає, що немає часу для зволікання із запровадженням автономії для закордонних угорців, бо через наступні 25 років сама потреба в ній відпаде через їх зникнення.

Підкреслюється, що рівень забезпечення прав угорської меншини Закарпаття особливо позначається на взаєминах Угорщини з Україною. Оздоровлення відносин між Угорщиною та Україною має мінімальні шанси, оскільки позиції сторін щодо порядку застосування освітнього та мовного законів в Закарпатті не співпадають.

Враховуючи рішучу активність Угорщини та угорських закордонних спільнот у 2020 р. (століття підписання Трианонського мирного договору 4 червня 1920 р.), зроблено висновки, що дана проблема не тільки не втратить актуальності, а й значно посилиться.

Ключові слова: Трианонський мирний договір, титульна нація і меншина, міжетнічні проблеми, закордонні угорці, подвійне громадянство, автономія, мова освіти меншин, роль державної мови.

Варто звернути увагу на те, що усі договори Версальської системи піддавалися серйозній критиці у міжвоєнний період як з боку керівників переможених держав, так і відомих політиків Великої Британії (**Д. Ллойд Джордж, Д. Керзон, Н. Чемберлен**), США (**Ф. Келлог**), Франції (**А. Бріан**). Не випадково усі версальські договори, підписані представником США, Конгрес відмовився ратифікувати. Замість них Америкою були укладені окремі двосторонні угоди з Австрією (21 серпня 1921 р.), Німеччиною (25 серпня 1921 р.), Угорщиною (29 серпня 1921 р.) і схвалені Сенатом США одночасно 19 жовтня 1921 р.

Оцінки Росією/СРСР Версальської системи мирних договорів у міжвоєнний період також були негативними. Союзниця держав Антанти Росія з перемогою більшовицького режиму стала їх ворогом й не була допущена до формування Версальсько-Вашингтонського світового порядку. Радянська Росія потрапила до міжнародної ізоляції, її намагання відновити кордони царського періоду блокувалися. Вона зазнала відчутних територіальних втрат, їй лише частково вдалося відновити власні кордони у Східній Європі. Завдяки сепаратній угоді Радянської Росії з Німеччиною в Рапалло на завершальній стадії роботи Генуезької конференції 1922 р. обом державам вдалося прорвати міжнародну ізоляцію. Співробітництво цих країн набуло широкомасштабного прискорення, що відіграло вирішальну роль у нечуваному зміцненні їх економічного та воєнно-промислового потенціалу, у ліквідації нав'язаних їм країнами Антанти підневільних договорів, обумовило зміцнення їх позицій, а згодом і домінування їх у Європі.

Сфокусуємося на оцінках СРСР сформованих Версальських кордонів нових держав на просторі колишньої Габсбурзької монархії. Несправедливі умови мирних договорів з Австрією та Угорщиною у 1919-1920 рр. були у середині 20-х рр. ХХ ст. об'єктивно оцінені у Наркоматі закордонних справ СРСР. Проф. Ю.В. Ключников наголошував у 1925-1926 рр., що Сен-Жерменський і Тріанонський договори завершили розпад двоєдиної Австро-Угорської монархії та остаточно зафіксували це міжнародними правовими актами. Австрія та Угорщина «формально і назавжди відмовилися не тільки від своїх федеративних зв'язків, але й від досить значних частин своїх земель. Від тієї та від другої відійшли усі нечисто австрійські чи нечисто угорські володіння разом з деякою частиною беззаперечно австрійських і беззаперечно угорських територій». На його переконання, Сен-Жерменський договір з Австрією від 10 вересня 1919 р. «навмисне “балканізував” Центральну Європу і відповідно уже за одне це його не можна було оцінювати інакше “як злочинним”» [1, с. 21].

Подібним чином оцінювався й Тріанонський договір з Угорщиною від 4 червня 1920 р. Констатувалося, що під дією Версаля уся Центральна Європа видозмінилася. Вона – «балканізувалася». У вступній статті до тексту Тріанонського мирного договору Ю.В. Ключников наголошував, що кожен, хто

читав остаточні умови цього договору, не міг залишатися байдужим, бо «це – неперевершений зразок своєрідного дипломатичного цинізму». На його думку, вагомі і справедливі застереження й пропозиції угорської сторони, представлені Паризькій конференції упродовж лютого-квітня 1920 р., були проігноровані її учасниками, а усі положення початкового проекту мирного договору з Угорщиною залишалися незмінними. Ю.В. Ключников жахався й від того, що у більшості положень Тріанонський договір з Угорщиною копіював умови Сен-Жерменського договору з Австрією, лише з певними особливостями. Він припускав, що текст Сен-Жерменського договору було просто покладено в основу Тріанонського, мали місце навіть залишені назви з попереднього договору «австрійська сторона» замість «угорська сторона». Він справедливо зазначав, що ці два договори не можна зрозуміти, якщо їх розглядати окремо один від одного, а також поза процесами розпаду Габсбурзької монархії. Ю.В. Ключников невдоволено наголошував: «як можна було дійти до такої довільності щодо нових кордонів, свідомо встановлених союзниками на велику невигоду Угорщини і на вигоду її сусідів та спадкоємців». До цього додавалося, що «Румунія добилася на Паризькій конференції здійснення своїх досить широких національних та імперіалістичних зазіхань» [2, с. 5, 16, 18].

Оскільки монархія була централізованим багатонаціональним державним утворенням без зафіксованих внутрішніх кордонів між народами, то під час її закономірного розпаду і формування кордонів гору взяли інтереси переможців – країн Антанти та їх союзниць – нових держав, над переможеними Австрією та Угорщиною, які далеко не збігалися з етнічними межами проживання відповідних народів. Сен-Жерменським та Тріанонським договорами фіксувався остаточний розпад Габсбурзької монархії на нові самостійні держави. В обох договорах етнічні межі розселення австрійської та угорської титульних націй ігнорувалися, а кордони Австрії та Угорщини із сусідніми країнами були проведені не на справедливій основі, а значною мірою на користь сусідніх з ними нових держав, союзниць Великої Британії та Франції – Чехословаччини, Польщі, Румунії, Королівства сербів, хорватів і словенців (Югославії), які склали санітарний кордон проти радянських Росії, Угорщини, Австрійської та Баварської соціалістичних республік.

Вихід із складу монархії інших народів і формування ними незалежних держав стало прогресивним актом. **Встановлення кордонів нових держав у 1919-1920 рр. відбулося як з дотриманням етнічних критеріїв, так і захопленням значних етнічних територій Австрії 30 тис. кв. км (26%) та Угорщини понад 70 тис. кв. км (43%), чим порушувалася справедливість. Австрійські та угорські етнічні землі становили відповідно понад 110 та 173 тис. кв. км. А за даними угорських вчених Ж. Боткі та К. Когутовича етнічна картина Угорщини досягала 200 тис. кв. км. Але всупереч цьому, території Австрії та Угорщини були визначені Версалем у межах 84 та**

93 тис. кв. км. Необхідно зазначити, що питома вага відібраних угорських етнічних земель серед анексованих, від'єднаних чи возз'єднаних територій інших країн Європи за наслідками обох світових воєн залишається найвищою. Звичайно, це не може порівнюватися з наслідками ліквідованих і розчленованих Антантою та її союзницями Української та Білоруської державності.

Запроваджені кордони між народами у такий суперечливий спосіб, беззаперечна наявність фактора розчленування одних на користь інших обернулися надзвичайно суперечливими наслідками, які і через століття складають нездоланну проблему для всієї Центрально-Східної Європи (ЦСЄ).

Австрія та Угорщина зобов'язувалися визнати обрізані власні кордони, відмовитися від усіх прав на усі території колишньої Габсбурзької монархії, які не ввійшли до їх складу, визнати у визначених кордонах Чехословаччину, Польщу, Королівство сербів, хорватів і словенців (Югославію), Румунію; їм заборонялося відроджувати Габсбурзьку монархію, об'єднуватися між собою, як і об'єднуватися Австрії з Німеччиною; чисельність збройних сил визначалася мінімальною кількістю, відповідно 30 тис. та 35 тис. осіб для кожної з них. Обидві країни позбавлялися права на володіння воєнно-морськими силами; обкладалися великою контрибуцією, обсяги якої, через їх тяжке економічне становище, зменшувалися до мінімуму; мали скасувати Брест-Литовський договір від 9 лютого 1918 р. з Україною та 3 березня 1918 р. з Росією, завдяки яким припинялася імперіалістична війна на Сході Європи, Українська Народна Республіка визнавалася самостійною і отримала захист від Центральних держав, а більшовицька Росія примушена була визнати незалежність УНР.

Критичні оцінки Тріанонського мирного договору знаходимо у матеріалах «Большой Советской Энциклопедии» (Москва, 1928 р.), в якій наголошувалося, що територія Угорщини періоду Австро-Угорщини на його підставі зменшилася у 3,49 рази: з 325,4 тис. кв. км до 92,9 тис. кв. км; а населення – відповідно з 20,87 млн. (дані 1910 р.) до 7,98 млн. осіб (дані 1920 р.). Угорщина втратила понад 71% історичної території та майже 2/3 населення колишнього Угорського королівства на користь сусідніх держав. До Румунії перейшли понад 102 тис. кв. км території та 5,24 млн. осіб, з них 32% угорців та понад 10,6% німців; до Чехословаччини – майже 63 тис. кв. км з населенням 3,57 млн. осіб, з них 30% угорців; до Югославії – 63,4 тис. кв. км з населенням 4,14 млн. осіб, з них 11% угорців; до Австрії – майже 4 тис. кв. км з населенням 285 тис. осіб, з них 9% угорців [3, с. 13-14]. Це найправдивіша інформація про Тріанонський договір, що з'являлася в СРСР.

Доленосною у визначенні кордонів у ЦСЄ була політика країн «Великої Трійки» після Другої світової війни. З одного боку, відбулося скасування усіх рішень по ліквідації Версальської системи правопорядку, вчинених упродовж

1938-1941 рр. країнами «Осі» за згодою Франції та Британії за пасивної ролі США та СРСР. Визнання Радянським Союзом чинності кордонів Чехословаччини, Югославії, Польщі, Греції та інших країн, зробленого ним у кінці червня 1941 р., одразу ж після нападу Німеччини, було прийняте країнами Антинімецької коаліції в якості основи майбутнього територіального облаштування ЦСЄ, що й було реалізовано після війни. Це свідчить про радянську далекоглядну позицію у даних питаннях. З іншого боку, в обмін на те, що союзниці СРСР погодилися на перегляд кордонів на його користь у Північній, Східній, Південній Європі і на Далекому Сході, Радянський Союз прийняв територіальні умови країн «Великої Трійки» для Західної Європи. Завдяки такій гнучкій тактиці СРСР вдалося відіграти таку ж вирішальну роль у поновленні чи встановленні нових кордонів та правопорядку у Європі у 1947 р., як Франції у 1919-1921 рр. Версальські кордони поновлювалися чи переглядалися лише на користь країн-переможниць чи їх союзниць, а кордони держав німецького блоку встановлювалися на умовах, вигідних державницьким інтересам країн Антинімецької коаліції. Формування нового європейського порядку у Центрально-Східній та Південній Європі відбулося на користь Чехословаччини, Югославії, Польщі, Албанії, Болгарії, Румунії та СРСР. Зона впливу СРСР, схвалена усіма членами Антинімецької коаліції, поширювалася на країни Північної та Східної Європи і Балкан, окрім Греції, від Балтійського до Чорного морів. До складу СРСР переходили значні території Фінляндії, три країни Балтії, Західна Білорусь і Західна Україна, Закарпатська Україна, Бессарабія. Територіальні втрати Польщі компенсувалися за рахунок східних і північних районів Німеччини; Чехословаччини, Румунії, Югославії – за рахунок Угорщини, Австрії, Італії; Болгарії – за рахунок Румунії та Греції. Державність Чехословаччини відновлювалася у кордонах 1937 р., тобто у складі Чехії, Моравії, частини Сілезії, Словаччини, Південної Словаччини (Фельвідик), Підкарпатської Русі. У 1939-1945 рр. перші три частини перебували у складі Німеччини, Словаччина існувала як незалежна держава, а Південна Словаччина (Фельвідик) та Підкарпатська Русь входили до складу Угорщини. Після того як у договорі про перемир'я між СРСР та Угорщиною 20 січня 1945 р. остання визнала кордони 1937 р., усі ці території було повернуто до Чехословаччини. Одразу ж після закінчення війни і відновлення суверенітету Чехословацької Республіки на основі довостороннього Договору між СРСР та ЧСР, підписаного у Москві 29 червня 1945 р., було закладено правову основу для возз'єднання Карпатської Русі (Карпатської України) з Радянської Україною у складі СРСР, де домінував український етнос.

Країни німецької коаліції позбавлялися можливості вносити будь-які пропозиції щодо доцільності перегляду Версальських договорів та формування кордонів із сусідніми державами на справедливій основі. На австрійців, німців та угорців практично не поширювалося право націй на самовизначення,

як і право на їх проживання у спільній державі. Умови Паризького договору для Німеччини були ще жорстокішими у порівнянні з Версальським договором 1919 р.: втрати територій за підсумками обох воєн склали 38% (14%+24%). Над Австрією та Угорщиною поновлювалися кордони Сен-Жерменського та Тріанонського договорів 1919-1920 рр., на основі яких від кожної з них повторно відходило понад дві третини територій.

Дослідниками ігнорується той факт, що Паризьким мирним договором 10 лютого 1947 р. Угорщині були нав'язані ще гірші умови від Тріанонського договору 4 червня 1920 р. Крім того, що відновлювалися кордони 1920 р., статтею 22 Паризького договору фіксувалося перебування радянських військ на території Угорщини для забезпечення діяльності радянських частин в Австрії, де вони виконували окупаційну функцію разом з військовими США. Влітку 1955 р. радянські частини залишили Австрію, але свою окупаційну функцію в Угорщині продовжували виконувати аж до літа 1989 р. Після Першої світової війни окупація переможених країнами Антанти не передбачалася, а після Другої світової війни суверенітет Угорщини через радянську окупацію втрачався більш як на 40 років.

Зазвичай, замість висвітлення різниці умов договорів 1920 та 1947 рр. усі зусилля спрямовувалися на доведення несправедливості лише Тріанонського договору 1920 р. і замовчування того, що умови Паризького мирного договору 1947 р. були ще гіршими. Враховується та обставина, що Тріанонський договір зафіксував розчленування Угорщини, але США його не ратифікували; що він переглядався у 1938-1941 рр. за згодою усіх його творців та **противників**, тоді як Паризький договір 1947 р. лише успадкував положення Тріанону, був ухвалений усіма членами Антинімецької коаліції і залишається чинним до нині.

Спроби Угорщини зберегти у своєму складі території з явним переважанням угорського етносу найбільше заперечувалися як переможцями, так і відповідними їй сусідами, тому вона, як і у 1919-1920 рр., потрапила до міжнародної ізоляції під час вирішення майбутнього усіх земель, які після ревізії Тріанону у 1938-1941 рр. перебували у її складі до 1945 р. Доля Північної Трансільванії, Партіуму, Східного Банату (понад 43 тис. кв. км) вирішилася на Паризькій конференції, знову ж таки, на користь Румунії. Велика Британія і США вимагали залишити 22% території Трансільванії за Угорщиною, проте делегації СРСР і Франції з цим не погодились і добились, щоб усю Трансільванію (102 тис. кв. км) повернути до Румунії. Мотивація такої позиції не обговорювалася, але було зрозуміло, що це робилося в обмін на перехід від Румунії до складу СРСР Північної Буковини й Бессарабії, а до Болгарії – Південної Добруджі. Крім того, це стало й визнанням виходу Румунії 23 серпня 1944 р. із війни та її переходу на бік Антинімецької коаліції. Усе це стало наслідком реалізації таємних домовленостей під час переговорів

між СРСР та Румунією упродовж травня-серпня 1944 р., коли румунська сторона прийняла радянську пропозицію про повернення до СРСР Північної Буковини, Бессарабії в обмін на збереження у її складі усієї Трансільванії у разі її виходу із війни. Варто доповнити, що під час аналогічних переговорів з Угорщиною у **вересні-жовтні 1944 р. СРСР** вимагав відновлення кордонів цієї країни станом на 1937 р., тобто Тріанонських, і навіть не погоджувався з пропозицією Угорщини про кордони за етнічним принципом. **Згоди сторін у цьому питанні не було.**

Сформовані кордони після Другої світової війни (Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин) не випадково на 70% відповідають кордонам, встановленим Антантою після Першої світової війни (Версальсько-Вашингтонська система), і продовжують із суперечливими ознаками діяти до нині. Радянський Союз, підтримавши після Другої світової війни відновлення Версальської системи мирних договорів у Європі, яку у міжвоєнний період засуджував, діяв в унісон з інтересами інших членів Антинімецької коаліції, і цим самим забезпечив для себе найоптимальніші геополітичні позиції у країнах, які потрапили до його складу чи до зони його впливу.

З підписанням Паризьких мирних договорів 10 лютого 1947 р. схвальна і незмінна позиція СРСР щодо усіх встановлених кордонів була закономірною упродовж існування соціалістичного табору у ЦСЄ (1948-1990 рр.).

Відносини між соціалістичними країнами формувалися на інтернаціональних засадах, принципах політичної рівності і були спрямовані на поглиблення співробітництва, а не на самоізоляцію і конфронтацію, на відміну від міжвоєнних часів. Водночас міжнаціональні питання, проблеми національних меншин розглядалися з позицій соціалістичного інтернаціоналізму, рішучого заперечення проявів націоналізму. Виходячи з того, усі питання, що торкалися інтересів і прав національних меншин, були віднесені до внутрішньої політики правлячої марксистсько-ленінської партії конкретної соціалістичної держави, зовнішні заходи та спроби порушувати ці питання, якими б вони не були доцільними і справедливими, не допускалися. У разі виникнення тертя чи загострення двосторонніх відносин у питаннях щодо національних спільнот у соціалістичній системі, зокрема між Угорщиною та сусідніми країнами, СРСР, як єдиний вирішальний арбітр, політичними заходами усував напруження і умовно задовольняв інтереси обох сторін. Проголошені комуністичними партіями принципи інтернаціоналізму та солідарності мали на меті цілковито відмежуватися від гострих суперечностей минулого, джерелом яких був капіталістичний устрій та його остання імперіалістична стадія, вибудувати відносини на взаємоприйнятних рівноправних принципах, загоїти рани минулого, подолати усі колишні міжетнічні суперечності, оздоровити взаємини між народами на основі рівноправності, взаємної поваги і солідарності.

Беззаперечними стали положення про те, що соціалістичний устрій формує прогресивні принципи взаємин між державами і народами (інтернаціональні за суттю і національні за змістом), завдяки чому усі рудименти імперіалістичної епохи відіміють як капіталістичні пережитки, і народи позбавляються антагонізму та міжнаціональної ворожнечі. Але як з'ясувалося, інтернаціональні і національні принципи закріплювалися у соціалістичній державі за титульними націями держави, а недержавні народи і національні меншини залишилися на межі дискримінаційного становища. Новий рівень демократії і прогресу у взаєминах країн ЦСЄ не вніс вирішального покращення у міжнаціональні відносини. Національний чинник і демократичні права недержавного етносу не набули рівноцінного розвитку, хоча попервах здавалося, що це буде саме так. Поступово у формі і змісті інтернаціональних принципів кожної багатонаціональної соціалістичної країни задомінували позиції титульних націй, а представники інтересів національних меншин, які вважали національну духовну сферу суспільного життя також важливою, приділяли таку ж увагу національному чиннику як й інтернаціональному, а тим більше розглядали її пріоритетною чи віддавали перевагу першому, захищали становище і права національних спільнот у сусідніх державах, оцінювалися як носії ідеології капіталістичної епохи, звинувачувалися у буржуазному націоналізмі, які сіяли ворожнечу між братніми народами, підривали основи соціалістичної співдружності. Критиками національних ідеологій доводилося, що вони не мають перспектив посісти вагоме місце у житті соціалістичних націй, бо принципи рівноправності та співробітництва між народами при соціалістичному устрої створюють усі необхідні можливості для повноцінного розвитку усіх народів і національностей; що при соціалізмі національне питання поступово відмиратиме шляхом формування соціалістичних націй, а у майбутньому відбудеться поступове злиття націй і кристалізація мононаціональних держав, на зразок єдиної радянської спільноти в СРСР.

Важливо, що інтернаціоналістська, а, по-суті, русифікаторська політика СРСР, нехтування національними факторами, придушення і викорінення національних тенденцій у житті інших окремих народів від «русских», фізична розправа з лідерами національно-визвольних рухів, замовчування національних проблем у житті радянської імперії, невидиме нав'язування усім народам у повсякденному житті міфічних ідеалів про виникнення нової спільноти радянських трудящих та способу життя на основі «русского языка», культури, освіти та науки були дуже прийнятними для сусідніх з Угорщиною багатонаціональних країн – Югославії, Чехословаччини та Румунії. Для них радянська догма, обрамлена марксистсько-ленінським інтернаціоналізмом, ставала важливим і беззаперечним аргументом для проведення подібно до політики СРСР прискореного формування однонаціонального суспільства у своїх країнах. Така колективна і безмовна солідарність СРСР та трьох сусідніх з Угорщиною держав у часи соціалізму обмежила і паралізувала можливості

Угорщини доводити, зокрема, важливість як інтернаціональних, так і національних чинників у житті кожної держави; надавати активну підтримку етнічним спільнотам у сусідніх країнах, солідаризуватися з ними у межах, що не порушували суверенних прав держав регіону. Замовчування міжнаціональних проблем у країнах, яких це торкалося, та недопущення їх озвучення у країнах, що втратили свої етноси, стало характерною ознакою усієї соціалістичної епохи. Через це процеси асиміляції меншин і недержавних націй в період соціалізму набули такого ж розмаху, як і у міжвоєнному. Практика асиміляції в СРСР під інтернаціональними доктринами стала серцевиною внутрішньої політики більшості братських партій соціалістичної епохи.

Проблеми етнічних меншин у соціалістичних країнах і заходи щодо поглиблення співпраці з ними не були пріоритетними у діяльності правлячої партії жодної країни співдружності, особливо Угорщини, територіальні і етнічні втрати якої були великими. Окремі фахівці науково-педагогічних установ, громадські діячі й культурні товариства цієї країни досліджували історичні проблеми, зокрема й щодо національних меншин у сусідніх країнах, але вони мали вузькопрофесійний характер і не справляли впливу на політику УНР. Публічна критика з боку Угорщини Версальської та Паризької систем, мирних договорів 1920 та 1947 рр. за те, що вони не спромоглися визначити оптимальні кордони з врахуванням етнічних чинників та розв'язати гострі міжнаціональні проблеми, у період соціалізму не допускалася.

Водночас головна увага лідерів країн соціалістичної системи зосереджувалася на підвищенні економічного, науково-технічного розвитку кожної країни регіону, покращенні соціально-економічних стандартів життя їх трудящих, зокрема й Угорщини. Після формування між соціалістичними країнами ЦСЄ у 1960-і рр. міжнародного соціалістичного ринку, тісного розподілу міжнародної праці та кооперації, успішного функціонування Ради економічної взаємодопомоги, коли політичні інтереси соціалістичних країн домінували у їх взаємовідносинах, успішно виконувалися комплексні програми економічного і науково-технічного співробітництва. Країни соціалістичної системи змогли значною мірою модернізувати свої провідні галузі економіки, кожна з них відчутно прогресувала в індустріальному відношенні. Це позитивно відобразилося на економічному становищі й Угорщини, економіка якої упродовж 1960-70-х рр. перетворилася з аграрно-індустріальної на індустріально-аграрну. 2/3 продукції цієї країни реалізовувалася в межах соціалістичного ринку, а 1/3 – на ринках промислово розвинених країн Заходу. Громадяни Угорщини ніколи до цього не мали такого високого рівня життя, як у 1970-і рр.

У радянських публікаціях 1970-х рр. вказувалося, що Тріанонський договір здебільшого прийняв юридичне положення, що фактично склалося у Дунайському басейні. Говорилося про повернення від Угорщини усіх територій до сусідніх держав – Румунії, Югославії, Чехословаччини.

Зазначалося, що Угорщину цього разу змусили відмовитися й від умов Брестського мирного договору 1918 р., що хортистський режим, визнавши Тріанонський договір і післявоєнні кордони Угорщини, зразу ж взявся за його ревізію. «У результаті Віденських арбітражів 1938-1940 рр. територіальні статті Тріанонського мирного договору були переглянуті, після чого він втратив значення» [4, 1) с. 475; 2) с. 196]. Наголошувалося, що Паризьким договором переможців у Другій світовій війні з переможеною Угорщиною 10 лютого 1947 р. її кордони відновлювалися з сусідніми державами до їх перегляду у 1938-1941 рр. «Рішення Віденських арбітражів 1938 р., 1940 р. оголошувалися неіснуючими». Ніяких оцінок таким діям не надавалося. Нагадування про ідентичність Тріанонського 1920 р. та Паризького 1947 р. мирних договорів з Угорщиною не допускалося. Натомість зазначалося, що «Паризькі мирні договори, які були підготовлені при активній участі Радянського Союзу, зберегли незалежне існування звільнених держав» [5, с. 209].

Звичайно, що з подібних позицій оцінювався Тріанонський договір і у радянській Україні. В «Українській радянській енциклопедії», що вийшла українською та російською мовами у 70-80-і рр. ХХ ст., у статті, присвяченій цьому договору, наголошувалося, що його було підписано між переможцями Першої світової війни та Угорщиною, яка стала незалежною після розпаду Австро-Угорщини. Перелічувалися усі території та умови їх передачі від Угорщини до сусідніх держав. Констатувалося, що Угорщина відмовлялася від прав на усі території Австро-Угорщини, які не ввійшли до її складу. Договір покладав відповідальність на Угорщину та її союзниць за розв'язання війни, обмежував її збройні сили, зобов'язував Угорщину вплатити союзникам репарації. Вказувалося, що після Мюнхенської угоди 1938 р. угорський уряд, підтриманий фашистськими урядами Німеччини та Італії, добився перегляду територіальних статей цього договору за рахунок Чехословаччини, Румунії та Югославії. З початком Другої світової війни Тріанонський мирний договір втратив чинність [6, с. 246].

Всупереч замовчуванню негативних складових договорів 1920 та 1947 рр. у соціалістичних країнах Заходу ці питання активно досліджувалися і публікувалися. Представники наукових та політичних кіл констатували, що історія ніколи не знала такого несправедливого розчленування країн, що сталося у Дунайському басейні у 1918-1920 рр.; наголошували, що складність національного питання у цьому регіоні, зокрема угорського, перетворило Угорщину на об'єкт номер один, який обов'язково візьметься за усунення грабінницьких і несправедливих умов Тріанону. Визнавалося, що керівництво УНР не спроможне нічого зробити для поліпшення становища угорського населення в сусідніх країнах. У 1970-і рр. робилися однозначні висновки, що без ліквідації Тріанону немає шляхів для оздоровлення відносин у Східній Європі. Передбачалося погіршення у недалекому майбутньому відносин між

Угорщиною та сусідніми країнами через розчленованість угорської нації і небажання сусідніх з Угорщиною держав вирішити дану національну проблему [7].

Після демонтажу тоталітарного минулого і приєднання країн ЦСЄ до євроатлантичних структур, серед них і Угорщини, національно-патріотичні і державницькі ідеології у житті цих країн знову стали визначальними. Для Угорщини склалися кращі умови для національного прогресу, і, що важливо, значні можливості для відродження частин угорської нації, які проживають у сусідніх державах. Захист прав та інтересів чисельної автохтонної угорської спільноти від постійної (пасивної чи активної) асиміляції з боку країн, у яких вони проживають, став пріоритетом міжнародної діяльності Угорщини, а у 20-і рр. ХХІ ст. набув нечуваної активності.

В Угорщині швидко сформувалася величезна джерельна база з історії розпаду Габсбурзької монархії, формування кордонів нових держав, умов підготовки і підписання відповідних мирних договорів. З'явилися сотні якісних праць з даної проблеми. Сучасна угорська історіографія налічує не одну тисячу наукових досліджень: монографій, статей, інтерв'ю, повідомлень ЗМІ Угорщини, присвячених післявоєнному періоду. Природньо, що центральне місце серед історичних праць посідає проблема Тріанонського мирного договору. Величезний внесок у його дослідження зробили: Адам Магда, Ормош Марія, Тілковські Лорант, Ромшіч Ігнац, Єсенські Геза, Аблонці Бела, Кечкеш Густав, Шуйок Деже, Зейдлер Міклош, Халмоші Денеш та багато інших. Вважається, що зусиллями істориків, політиків, діячів освіти і культури Угорщини та зарубіжних держав досконало вивчено історію Угорщини доленосного періоду 1918-1920 рр., не залишилося питань, які не були б ґрунтовно досліджені, не залишилося особливих таємниць, головні проблеми розкриті, доведені та оприлюднені.

На думку відомого фахівця Б. Аблонці Тріанон став найзлочиннішим і підлим документом в історії Європи ХХ ст. Дата його підписання 4 червня 1920 р. – це одвічно чорний день в історії Угорщини. За трагічністю наслідки договору можуть порівнюватися з тяжкою долею Угорщини після поразки від Османської імперії у 1526 р. біля м. Мохач, внаслідок якої Угорська держава була розчленована на три частини, що потрапили під окупацію турків, а згодом Габсбургів в цілому на майже чотири століття. Але, борючись упродовж такого тривалого часу за свою незалежність, угорці зуміли добитися об'єднання земель і відновлення Святоштефанського королівства у межах Габсбурзької монархії. Тоді цей злочин над Угорщиною, як зазначає автор, вчинила Східна деспотія, а у 1920 р. розчленування Угорщини повторив імперіалістичний Захід [8].

Б. Аблонці звертає увагу на те, що з 10 млн. угорців, для яких рідною мовою була угорська (станом на 1910 р.) 3,2 млн. осіб, практично кожного третього було від'єднано від Угорщини і передано до сусідніх держав. Тріанон

зруйнував сформовані століттями сильні промислові, ринкові та освітні регіони Угорщини і ЦСЄ. Після цього вони усі на пограниччі Угорщини і сусідніх держав стали депресивними, усі регіональні економічні центри втратилися. Типовою стала доля Затисянського регіону, одного із таких, який до війни був віссю модернізації та розвитку промисловості Східної Угорщини, Трансільванії, Закарпаття і Румунії. Після запровадження нових кордонів подібні центри занепали, хвиля переселенців до Угорщини у перші роки після Тріанону досягла 500 тис. осіб [9].

Академік І. Ромшіч вважає, що найголовнішою причиною нав'язування Угорщині несправедливих умов Тріанону стало те, що Габсбурзька монархія була багатонаціональною і національні еліти не знайшли ні в Австрії, ні в Угорщині задовільного узгодження національних інтересів. Нові держави, що виникли – Італія, Сербія, Румунія, а за ними й Чехія – розгорнули ревізійніську політику проти Австро-Угорщини заради приєднання до свого складу тих частин територій монархії, на яких проживали представники їх націй. Вирішальною умовою їх успіху стало те, що переможна у війні Антанта підтримала національно-визвольні рухи усіх народів монархії для її розвалу і формування нових союзних для неї держав. Поразка Габсбурзької імперії у війні спричинила деморалізацію суспільства, хаос і слабкість нової влади особливо відчувалися у момент переходу від монархії до республіканської форми правління як в Австрії, так і в Угорщині, що кинуло країну спочатку до крайньої лівої, а потім до правої диктатури. Представники Антанти ігнорували республіканським і соціалістичним устроєм Угорщини і запросили угорську делегацію на мирну конференцію лише у кінці 1919 р. після приходу до влади консервативних сил на чолі з М. Хорті [10, о. 54].

У публікації, підготовленій до 100-річчя розпаду Австро-Угорської монархії, М. Зейдлер називає п'ять головних факторів, що спричинили розпад монархії та нав'язування Угорщині несправедливого мирного договору. Серед них: 1) анексіоністські вимоги сусідніх з Угорщиною держав; 2) прагнення національних меншин, які населяли історичну Угорщину, до виходу з її складу і розриву відносин з нею; 3) політичні розрахунки країн-переможниць у Першій світовій війні, зокрема й пов'язані з міркуваннями про забезпечення їх надійної безпеки; 4) невдалі спроби діючих у 1918-1920 рр. угорських урядів утримати за собою території, які вони контролювали відповідно до історичних кордонів Угорщини; 5) поразка Австро-Угорщини у Першій світовій війні стала вирішальним фактором, що прискорив дію усіх вищевказаних чинників [11].

Заслуговує на особливу увагу позиція відомих діячів сучасної Угорщини: першого міністра закордонних справ посттрансформаційної Угорщини Г. Єсенські, істориків П. Натоша, Т. Ревеса, які виділили п'ять проблем, неналежне вирішення яких призвело до Тріанону. Серед них: 1) упродовж дуальної епохи, в умовах економічного розвитку монархії інтереси інших

народів, які склали половину населення Угорського Королівства, не вирішувалися належним чином. Потрібно було надавати їм автономію, розширювати права як на місцевому, так і на центральному рівнях; забезпечувати культурно-освітню діяльність, роботу органів місцевого самоврядування на національній мові. На противагу цьому, в країні посилювалася мадяризація, законом про національні меншини 1868 р. запроваджувалася обов'язковість навчання в усіх освітніх закладах угорською мовою, окрім мови і літератури нацменшин; 2) розв'язання і активна участь Австро-Угорщини у Першій світовій війні та поразка у ній прискорили розпад монархії; 3) недоліком правлячої еліти стало й те, що вона не використала позитивної суті і вагомості повторення сепаратного миру з країнами Антанти на зразок Брестського мирного договору, укладеного 9 лютого з Україною та 3 березня 1918 р. з більшовицькою Росією. Це був оптимальний варіант для припинення війни без анексій і контрибуцій, які відстоювали В. Ленін, Д. Ллойд Джордж та В. Вільсон упродовж 25 жовтня 1917 – 9 січня 1918 рр. На той момент у Росії, Великій Британії та США, як доводять ці дослідники, домінували позиції про право на самовизначення народів Росії аж до формування незалежних держав – Фінляндії, країн Балтії, Польщі, Білорусі, України, а також за надання автономії народам Австро-Угорщини при збереженні територіальної цілісності останньої; 4) лише у кінці 1918 р. Франція та Велика Британія, уже як переможці війни, взялися реорганізувати Центральну Європу на користь чехів, поляків, сербів і румунів за рахунок німців, австрійців, угорців, українців, білорусів. Але виснажена війною Антанта не могла збройно підтримати реалізацію висунутих Чехією, Румунією, Сербією, Польщею необґрунтованих ними територіальних вимог до Австрії, Угорщини, Білорусі, України. Передача обіцяних Антантою у 1914-1916 рр. цим країнам територій і проведення вигідних для Чехії, Румунії, Польщі, Сербії кордонів покладалася Францією і Великою Британією виключно на їхні армії. З боку Антанти їм надавалася лише дипломатична і моральна підтримка; 5) наголошується, що у кінці 1918 – початку 1919 рр. уряди Австрійської, Угорської, Української та інших народних республік, їхні збройні сили і самі суспільства не спромоглися мобілізувати військовий потенціал для збройного захисту національних та державних інтересів, зокрема своїх етнічних кордонів. До таких етнічних територій Угорщини відносилися Чаллокьоз, Партиум, Секейська земля (Трансільванія), Південна Словаччина (Фельвідек), Північна Воєводина (Дельвідик). За справедливого розвитку подій кордони Угорщини могли бути сформовані на прийнятній етнічній основі. Г. Єсенські припускає, що й Трансільванія сформувалася б як незалежна держава, а не як складова частина Румунії. Але упродовж листопада 1918 – березня 1919 рр. збройні сили Угорщини цього не зробили не через зраду керівництва УНР чи міжнародну змову проти Угорщини, а з причин крайнього виснаження воєнного потенціалу Угорщини, деморалізації усього суспільства.

Наслідки рішучої асиміляційної політики в Угорщині упродовж другої половини XIX – початку XX ст. виявилися негативними, через що загострилася міжнаціональна конфронтація і протистояння у ЦСЄ, запанували деструктивного характеру великодержавницькі інтереси сусідніх етносів щодо Угорщини. Обопільна безкомпромісність Угорщини та щойно проголошених нових сусідніх з нею держав у 1919-1920 рр. у черговий раз зруйнувала не тільки умови для реалізації ідей Л. Кошута про Дунайську конфедерацію часів Угорської революції 1848-1849 рр., але й можливості для врахування справедливих інтересів усіх націй цього регіону, їх порозуміння і зближення у майбутньому [12].

Духовний діяч Угорщини Янош Секей зазначав 5 червня 2020 р.: «біллу пронизує безвідповідальна і цинічна політика великих держав, переможців війни, які не рахувалися з долею малого народу, їх не цікавило життя та страждання більш ніж 3 млн. людей, якими, як вони вважали, можна пожертвувати». Він закликав угорців дивитися не у минуле, а у майбутнє, визнати справедливі прагнення сусідніх народів до самостійності, якої вони вперше добилися. Угорщина має забезпечити власний успішний розвиток і посилити тісну співпрацю з усіма сусідніми народами регіону. Майбутнє народів ЦСЄ пролягає у тісній співпраці на взаємовигідній і рівній основі [13].

Заслуговують на увагу не стільки ті складові угорської історіографії, що розкривають причини, через які сталося падіння конкретно Габсбурзької монархії з такими негативними наслідками, скільки інші важливі аспекти, що торкаються глобальних міждержавних відносин і міжнаціональних проблем. Адже саме вони є надзвичайно актуальними і повчальними для сьогодення:

1. У кожній багатонаціональній монархії, де національні меншини становили значну частку населення (у Габсбурзькій монархії більшу половину), домінувала політика пригнічення і насильницька асиміляція недержавних етносів, незгода панівних еліт реформувати політичну систему, розширити права і свободи пригноблених націй, наростав їх рішучий спротив. Провести демократичні реформи і перетворити багатонаціональну монархію на демократичну конфедерацію народів та надати автономію національним регіонам не вдавалося. А тим часом прагнення до незалежності та самоврядування, формування самостійної держави чи приєднання до держави спорідненого етносу пригнічених народів наростало, ставало незламним і за сукупною потужністю урівноважалося з потенціалом правлячої нації. Фіналом гострого внутрішнього протистояння за сприятливих міжнародних чинників у XX ст. став розпад усіх багатонаціональних утворень. Так сталося й з Габсбурзькою монархією. Перетворення Габсбурзької монархії на Дунайську конфедерацію, що наполегливо відстоювалося Л. Кошутом упродовж другої половини XIX ст., започаткувалося після набуття нею австро-угорської дуальної форми правління у 1867 р., але у подальшому не отримало розвитку. Спроби Габсбургів перетворити монархію на конфедерацію у 1871 р. за участі

Чехії, а згодом і південних слов'ян, як третьої і четвертої рівноправних складових були відхилені. Найбільше протидіяли таким реформам політичні лідери та парламент Угорського королівства. Оскільки національно-визвольні рухи, прагнення до формування власної держави з боку насамперед чехів, поляків, хорватів, румунів переважили потенціал австрійської та угорської еліти, крах абсолютистської імперії ставав неминучим.

2. Шанси для збереження цілісності монархії були втрачені після розв'язання Австро-Угорщиною світової війни, поразка у якій прискорила її розпад. Найголовнішим у цьому було те, що Габсбурзька імперія була серйозним конкурентом для Антанти у ЦСЄ. Її розчленування і формування на її місці нових незалежних держав забезпечило Антанті можливість усунути у ЦСЄ суперника і сформувані союзи для себе нові малі держави проти радянської Росії та Німеччини.

3. Завдяки підтримці, починаючи з літа 1918 р., державотворчих процесів і визнання державності чехів, сербів, хорватів, поляків, румунів з боку Франції, Великої Британії, США та з наближенням поразки Центральних країн у війні, відцентрові сили національно-визвольних сил на просторі Австро-Угорщини взяли гору над доцентровими процесами. Проголошені з кінця жовтня 1917 р. В. Леніним та у січні 1918 р. В. Вільсоном принципи миру без анексій та контрибуцій, про право націй на самовизначення, відійшли з середини 1918 р. у європейській політиці на другий план. Позиції країн Антанти у міру наростання шансів їхньої перемоги у війні змінювалися, посилювався відхід від згоди на збереження авторитарних режимів Німеччини, Австро-Угорщини, Росії, Туреччини до визнання формування нового порядку в Європі під гегемонією країн Антанти. Упродовж осені 1918-1921 рр. ними забезпечувалося сприяння падінню, розчленуванню абсолютистських монархій країн Четверного союзу та перемозі у них буржуазно-демократичних революцій, блокуванню та ізоляції їхньої активності у Європі, усуненню їх з подіуму світової політики. Нові незалежні держави на їх розвалинах стали для Антанти надійними союзниками на просторі від Балтійського до Чорного морів.

4. Протистояти союзу країн Антанти та національних сил Чехії, Румунії, Сербії, Польщі, національно-визвольні змагання яких перебували на піднесенні, тримати тривалу оборону без міжнародної підтримки і в суцільній ізоляції в Угорщини вистачило сил лише на півроку, до серпня 1919 р. Восени 1919 р. території трианонської Угорщини на 80% були окуповані військами Румунії, Чехії, Сербії при моральній їх підтримці з боку Франції та Великої Британії. Тобто життя країни було паралізоване і тому за основу територіального розмежування між Угорщиною та новими сусідніми країнами бралися пропозиції Чехії, Румунії, Сербії, в яких ігнорувалися етнічний, історичний, економічний та географічний аргументи Угорщини та Австрії. У підсумку, встановити справедливі кордони між країнами спадкоємницями

Габсбурзької монархії не вдалося, вони виявилися вигіднішими для нових держав і несправедливими для Угорщини й Австрії.

5. Позиція Угорщини через сто років докорінно змінилася у відношенні до сусідніх народів. У сучасних умовах Угорщина пододала несприйняття тих практичних кроків і діянь національних органів сусідніх народів (чехів, словаків, українців, румунів, сербів, хорватів, словенців) у 1918-1920 рр. заради подолання пригніченого стану і досягнення національної незалежності і перейшла на позиції визнання справедливості їх державницьких і суверенних прагнень та підтримки їх державотворчих процесів. Нинішня Угорщина погоджується з їхнім вибором національного розвитку, визнає формування державності в історії сусідніх народів прогресивним явищем, і прагне до тісного конструктивного діалогу заради успіхів кожної нації колишньої Габсбурзької монархії. Спадщина Угорського королівства є спільною для усіх народів, які його населяли до 1918 р.: як угорців, так і словаків, хорватів, українців, румунів, сербів, словенців.

Значно більшим був би внесок угорської історіографії у висвітлення історії даного періоду, якби ці процеси демонструвалися на фоні усього простору Габсбурзької монархії, а не обмежувалися аналізом окремих його складових – Угорщини, Австрії та інших регіонів монархії, за повного відриву Сен-Жерменського договору від Тріанонського, всупереч тому, що вони обидва торкалися спільного суб'єкта міжнародного права та облаштування нових держав після розвалу Габсбурзької імперії. Адже розпад Австро-Угорщини і проголошення на її території незалежних держав – Австрії, Угорщини, Польщі, Чехословаччини та Королівства сербів, хорватів і словенців (із 1929 р. – Югославія) було юридично оформлено саме завдяки Сен-Жерменському договору з Австрією 10 вересня 1919 р. та Тріанонському договору з Угорщиною 4 червня 1920 р.

Недостатня увага приділяється причинам недооцінки з боку правлячих кіл Габсбурзької монархії міжнаціональних проблем, де більшість населення складала нетитульні нації (56%), а їхні етнічні території перевищували більш як у два рази етнічні землі австрійців та угорців. Цей чинник був найбільшою потенційною загрозою для збереження єдності монархії, особливо тоді, коли її правителі вдалися до активної війни за зміцнення і розширення її геополітичного домінування у ЦСЄ і на Балканах. Правляча еліта жила своїми інтересами, а народні маси своїми і нечувана ескалація протистояння між ними набула загострення після поразки у війні, яка була розв'язана заради реалізації великодержавницьких інтересів і обернулася для монархії воєнною поразкою і державною катастрофою. Під час воєнних подій склалася чітка тенденція, що для слов'янських та румунського народів чужими були пангерманські та панугорські, як і інші, гегемоністські інтереси. Збройні сили монархії, сформовані за етнічним принципом, в яких представники недержавних націй чисельно переважали австрійців і угорців, не проявили великого героїзму у

битвах за інтереси цісарського Відня та королівського Будапешта, такого, як згодом вони продемонстрували у війні всередині монархії за своє національне звільнення і формування незалежних держав.

У той час як Габсбурги зверхньо ставилися до міжнаціональної проблеми, країни Антанти (Франція, Велика Британія, Росія), які боролися за зниження впливу Німецької, Габсбурзької та Османської монархій у ЦСЄ та на Балканах і самі прагнули зайняти панівну нішу у цій частині континенту, надали даному фактору максимального значення і підтримали національно-визвольні рухи слов'янських, італійського, румунського, грецького та інших народів цих трьох імперій за незалежність, доклали усі зусилля для розвалу цих трьох монархій, зокрема й Габсбурзької, та формування нових незалежних держав, де усі колишні поневолені народи ставали пануючими. Така політика Антанти у кінці війни виявилася найвдалішою для неї, фатальною для країн Четверного союзу і доленосною для усіх поневолених ними народів. Таким чином, країни Антанти позбулися суперників у Європі і на Балканах, а новосформовані держави – Чехословаччина, Польща, Румунія, Югославія, Греція та інші стали для них надійними союзницями.

Незрозуміло, чому в угорській історіографії не отримує належного висвітлення і такий аспект історії регіону кінця 1918-1919 рр., коли саме соціалістичні республіки Угорщини та Австрії, підкріплені переможною Баварською республікою, орієнтувалися на більшовицьку Росію і усі разом склали реальний канал для поширення соціалістичної революції у Центральній Європі, які б, в разі приєднання до них Німеччини, мали реальні шанси зруйнувати імперіалістичні і колонізаторські плани Франції та Великої Британії щодо нав'язування Європі Версальських грабіжницьких договорів. Адже Турецька Республіка не дозволила поширити на неї умови цих договорів.

Не набула належного висвітлення політика Угорщини у міжвоєнний період щодо ревізії Тріанонського договору, яка у кінці 1930-х рр. завершилася успіхом. З погляду державних і національних, тим більше великодержавницьких і націоналістичних інтересів Угорщини, новий світовий порядок, запроваджений країнами «Осі» на чолі з Німеччиною у кінці 30-х рр. ХХ ст., виявився для неї сприятливим. Мюнхенська угода 29-30 вересня 1938 р., яку підписали Німеччина та Італія із Францією та Великою Британією, поклала початок ревізії Версальської системи мирних договорів на користь перших, і сприяла й Угорщині переглянути кордони Тріанонського договору із сусідніми країнами на свою користь. Упродовж 2 листопада 1938 – 11 квітня 1941 рр. Угорщина спромоглася ревізувати цей договір завдяки пануванню у Європі антиверсальського альянсу країн на чолі з Німеччиною, Італією та СРСР за вимушеної згоди країн Антанти – Великої Британії і Франції та нейтральної позиції США. У листопаді 1938 р. до Угорщини було повернуто від Чехословаччини південні райони Словаччини

(Фельвідик); у березні 1939 р. – Підкарпатську Русь (Карпатську Україну); у серпні 1940 р. від Румунії – Північну Трансільванію; у квітні 1941 р. від Югославії – Західний Банат, Північну Воєводину (Дельвідек). Передані до Угорщини території склали понад 77 тис. кв. км з населенням до 5 млн. осіб.

Водночас варто підкреслити, що перегляд кордонів із Словаччиною та Румунією на користь Угорщини мотивувався переважанням угорського етносу на ревізованих землях, а щодо Закарпаття та Північної Воєводини відбулася загарбницька акція, обгрунтована лише історичним чинником, бо на Закарпатті угорці склали понад 20% населення цього краю проти понад 65% українців-русинів, а у Північній Воєводині (Югославія) угорський етнос становив 43% населення.

Після розпаду соціалістичної системи, завершення трансформаційних перетворень, приєднання країн ЦСЄ до євроатлантичних структур у тих, хто був приниженим у національному відношенні, з'явилися шанси відновити свої втрачені позиції та активізувати роботу проти великодержавної політики, якою нехтувалися інтереси не титульних етносів, задля підтримки закордонних спільнот, захисту їх прав, покращення матеріального становища, зниження темпів асиміляції та масової еміграції. Проблеми міжнаціональних відносин, становище національних меншин, зокрема угорських у сусідніх державах, знову вийшли на перші позиції у політиці реформованих країн, особливо Угорщини.

Об'єктивніша інформація про Тріанонський договір почала з'являтися і у незалежній Україні. Виданий у 1997 р. під егідою Міністерства освіти і науки України «Малий словник історії України» (Київ, Либідь, 1997) частково охопив тему Версальської системи нового порядку 1919-1921 рр., що діяла до 1938 р., розмістивши три статті про Сен-Жерменський з Австрією 1919 р., Тріанонський з Угорщиною 1920 р., Ризький РРФСР, БСРР та УСРР з Польщею 1921 р. мирні договори. Поза увагою залишилися узагальнені статті про Версальську систему нового порядку, запроваджену у міжвоєнний період, а також окремі статті про Версальський мирний договір з Німеччиною 1919 р., Нейський договір з Болгарією 1919 р. та Севрський і Лозаннський договори з Туреччиною 1920 р., 1923 р. Вказувалося, що Тріанонським мирним договором було визначено кордони між Угорщиною та сусідніми країнами після розпаду Австро-Угорщини. Протягом 1938-1941 рр. цей договір було піддано ревізії. Після Другої світової війни кордони Угорщини, встановлені цим договором у 1920 р., були відновлені Паризьким мирним договором від 10 лютого 1947 р. за винятком Закарпатської України, яка у 1945 р. возз'єдналася з УРСР [14, с. 393].

Десятитомна «Енциклопедія історії України», видана насамперед зусиллями колективу Інституту історії України НАН України у 10-і рр. ХХІ ст., значно поглибила матеріали з цієї проблематики. Знаходимо узагальнені статті про Версальську систему міжнародних відносин, основу яких склали 6 договорів

(авторство професора І.М. Кулінича). Оpubліковані рубрики про Версальський мирний договір з Німеччиною 1919 р., Сен-Жерменський мирний договір з Австрією 1919 р., Нейський мирний договір з Болгарією 1919 р., Ризький мирний договір РРФСР, БСРР та УСРР з Польщею 1921 р. Статті про Тріанонський з Угорщиною **1920 р.**, Севрський і Лозаннський **1920, 1923 рр.** з Туреччиною мирні договори забезпечили б системний підхід у висвітленні Версальської системи світового порядку у міжвоєнний період.

Наголошувалося, що Друга світова війна поклала кінець Версальській системі мирних договорів, Тріанонський мирний договір втратив силу. Переможці Другої світової війни (СРСР, США, Велика Британія, Франція) підписали з Угорщиною 10 лютого 1947 р. Паризький мирний договір, в якому територіальні пункти Тріанонського мирного договору підтверджувалися: державні кордони Угорщини відновлювалися станом на 1 січня 1938 р., тобто тріанонські кордони від 4 червня 1920 р. Водночас незначну територію Угорщини було передано до Чехословаччини. 15 вересня 1947 р. Угорщина ратифікувала Паризький мирний договір, який залишається чинним до нині [15, с. 149].

Оскільки і у післятрансформаційній Україні подібні питання ще не набули об'єктивного і всебічного висвітлення, тому повнішим викладенням матеріалів про Тріанонський мирний договір прагнемо подолати цю прогалину. Це має стати не стільки визнанням грубих помилок імперіалістичних держав після Першої світової війни під час формування і облаштування нової Європи, скільки нагадуванням про ліквідацію у той же період тими ж світовими гравцями Української держави шляхом четвертування її етнічних земель і розподілу їх між Росією, Польщею, Чехословаччиною та Румунією у 1919-1921 рр. У ХХІ ст. гегемонізм і великодержавницький шовінізм не залишилися у минулому. Уроки трагедії багатьох народів Європи першої половини ХХ ст. засвідчують, що світові держави заради досягнення власних геополітичних інтересів і за збігу обставин можуть вдаватися і нині до нечуваних помилкових рішень і навіть політичних злочинів, виправити які буде дуже складно. Усе це має стати найголовнішим застереженням для України, щоб з нашою державою ніколи подібного не повторилося.

Відомими фахівцями в Угорщині констатується, що у тисячолітній європейській історії на угорську націю випадали тяжкі випробування: розбудова державності у Дунайському басейні серед оточуючих переважно слов'янських етносів, подолання 50-літнього монголо-татарського та майже 200-літнього османського панування. Поступове відродження нації відбувалося у складі Габсбурзької монархії у ХVІІІ-ХІХ ст. Але найтяжчого удару цей народ зазнав після Першої світової війни, що призвів до його розчленування у 1920 р. Усі попередні трагедії з часом виправлялися. Але остання кривда – несправедливий Тріанонський договір 1920 р. є найбільшою, яка ось вже 100 років тяжіє над Угорщиною і не отримує свого належного врегулювання.

Хоча багато оптимістів в Угорщині вважає, що «завдані у минулому рани за гнучкого використання сприятливих політичних змін можна вилікувати», що для угорців настануть сприятливі часи, треба вірити в них: «наші діти і онуки будуть проживати своє життя уже в кращому світі» [16].

Хоча позиції песимістів все таки переважають. Їхній найголовніший аргумент зводиться не до внутрішнього, а до міжнародного чинника, не до того, що угорська нація малочисельна і навіть, що вона уже 100 років тому розчленована, а до того, що дана проблема не знаходить свого розв'язання через неспроможність європейської спільноти. Хоча заяви та ініціативи офіційного Будапешта звучать з різними відтінками постійно, а не тільки в День національного єднання угорців 4 червня кожного року про те, що без вирішення «угорського питання» у Карпатському басейні (економічна і фінансова підтримка угорських закордонних спільнот, набуття подвійного громадянства, забезпечення колективних прав на основі культурно-освітньої і територіальної автономії, розвиток освіти усіх рівнів рідною мовою) нормальний розвиток країн цього регіону та й усієї Європи неможливий, не знаходять належної підтримки з боку більшості країн та інституцій ЄС.

На 90-у річницю Тріанонського мирного договору парламент Угорщини схвалив 31 травня 2010 р. конституційний Закон XLV 2010, яким день підписання цього договору – 4 червня 1920 р. – проголошувався Днем національного єднання угорців. У ньому зазначалося, що кожен угорець чи частини угорської спільноти, які потрапили до складу сусідніх з Угорщиною держав, складають єдину угорську націю. Для закордонних угорців визначальною складовою є забезпечення досягнення національної солідарності задля збереження індивідуальної та колективної угорської національної ідентичності. Цим Законом визначаються правові підстави єдиної угорської нації, універсальність яких полягає у констатації єдиної угорської нації з різним громадянством інших держав.

У розвиток цього Закону парламент Угорщини прийняв 21 жовтня 2010 р. постанову про посилення обміну між учнівською, студентською молоддю, туристичними групами Угорщини та відповідниками угорських закордонних спільнот. Виконання даної постанови покладено на провідні громадські фонди, організації (ім. Апачої, Ф. Ракоці, Е. Еде, Ш. Петефі, угорські культурно-освітні і наукові центри у Південній Словаччині, Трансільванії, Закарпатті, Воеводині). Усі вони працюють над виконанням програми під назвою «Надкордоння!». Попервах у такому обміні брали участь по кілька тисяч осіб, а у 2019 р. ця кількість перевершила 50 тис. гостей, туристів, волонтерів з Угорщини. Понад 10 тис. закордонних угорців відвідують щороку Угорщину, з них понад 1 тис. угорської молоді приїздить до Угорщини, насамперед до Будапешта, де проводяться дні угорської мови і культури, відвідання видатних пам'яток національної культури.

Подібні законодавчі рішення, експертні оцінки і висновки фахівців в Угорщині мають під собою реальну передісторію. Насамперед, зовнішня політика Угорщини спрямована не на зміну визначених після Другої світової війни кордонів, а лише на покращення становища угорських спільнот у сусідніх країнах, шляхом не конфліктів та конфронтації, а взаєморозуміння між усіма сторонами, які мають до цього пряме відношення. Угорська сторона протистоїть ідеології формування мононаціонального суспільства у сусідніх державах, що межує з принципами традиційного націоналізму. Однак, у цих державах, насамперед у Румунії і Словаччині, незначною мірою у Сербії і Україні, усі спроби нинішньої влади Угорщини на захист справедливих інтересів закордонного угорства кваліфікуються як одвічний угорський націоналізм і прагнення до реваншу. Дуже важко довести, що політика Угорщини є більшою мірою націоналістичною, ніж сусідніх з нею держав, швидше всього навпаки.

Не відповідають дійсності й твердження багатьох зарубіжних дослідників, особливо сусідніх з Угорщиною держав, що угорці ніколи не змиряться з четвертуванням їхньої батьківщини, і усе робитимуть, щоб відродилася «Велика Угорщина» у кордонах Королівства Святого Іштвана (328 тис. кв. км), до складу якого входили сучасні території Словаччини й Хорватії; Партіум, Трансільванії, Східного Банату (Румунія); Західного Банату, Північної Воєводини (Сербія); Закарпаття (Україна). Справді, напередодні та у рік століття Тріанону (2020 р.) в Угорщині відчутно посилюються ідеї реваншизму та діяльність крайніх правих сил, масового характеру набуло поширення історичних мап Угорського королівства до 1920 р. Такі були територіальні межі Габсбурзької монархії та її складової – Угорського королівства до кінця Першої світової війни, що є лише констатацією географічних меж колишньої історичної монархії, що не має жодних підстав для її відродження. Усі колишні імперії мали свої території, зафіксовані на мапах, які охоплювали землі й сучасних суверенних держав. Їх варто сприймати як історичні реалії і не більше.

Водночас сучасні крайні реваншистські непарламентські партії, групи, елементи Угорщини продовжують сповідувати традиційний націоналізм і закликають до ревізії Тріанону на основі етнічного принципу. Їхні плани відродження «Великої Угорщини» не поширюються на всю територію колишнього Угорського королівства, зокрема на Хорватію, Словаччину, Південну Трансільванію, усю Воєводину чи на Закарпаття. Вони торкаються максимум 44% земель колишнього Угорського королівства, що відійшли до сусідніх держав (190 тис. кв. км). Сюди входять територія сучасної Угорщини та лише суміжні землі сусідніх держав з Угорщиною, де угорські спільноти склали більшість у минулому і значну частку нині: Фельвдік (південна смуга території Словаччини), Притисянський район Закарпаття України, північна частина Трансільванії (4-и суміжні з Угорщиною регіони Трансільванії – Партіум, Східний Банат, три провінції Секейського краю (Румунія)),

Дельвідик (північна Воєводина), Західний Банат (Сербія), вузька смуга земель міжірїччя Драви і Сави між Сербією, Хорватією і Словенією. У реваншистських сил немає претензій до територій Угорського королівства, на яких переважали неугорські етноси, і які закономірно вийшли із його складу і влилися до складу сусідніх споріднених в етнічному відношенні держав – Австрії (Бургенланд, Йорвідек), Румунії (Південна Трансильванія), етнічної Словаччини, Хорватії, Словенії, Закарпаття (Україна).

Офіційно Угорщиною щоразу більша увага приділяється виявленню і вивченню позитивних і негативних наслідків для народів регіону за результатами появи нових кордонів та суверенних держав, ефективному сприянню загоюванню ран, оскільки у минулому розмежування між народами відбулося переважно з позицій сили переможців. Справедливі інтереси переможених, як правило, нехтувалися або не приймалися до уваги. В сучасній Угорщині домінують прогресивні підходи до врегулювання міжнаціональних проблем, країна переборола односторонні позиції, визнала і подолала помилки національної політики правлячої еліти як часів Угорської держави 1867-1918 рр., так і міжвоєнної доби ХХ ст., визнаються і враховуються справедливі інтереси сусідніх народів, сформовано політику рівності і взаєморозуміння із сусідніми народами. Угорщина визнає суверенітет і недоторканість кордонів усіх сусідніх держав. Водночас вона бореться за те, щоб задовільнялися права та інтереси значних угорських спільнот, які свого часу були передані до сусідніх держав, і які там на своїй рідній землі є автохтонними, не ігнорувалися їх національні інтереси як меншини, а забезпечувалася їх недоторканість як окремої повноцінної спільноти під час проведення політики універсалізації суспільства. З погляду сучасної Угорщини та угорських закордонних спільнот, права та умов проживання останніх не у всьому забезпечені належним чином. Для такої позиції є вагомі підстави. Часто доводиться активно протидіяти спробам сусідніх держав штучно, із суб'єктивних мотивів формувати однонаціональну державу та моноетнічне суспільство. Розходження у позиціях між Угорщиною та сусідніми державами торкаються забезпечення повноцінних умов проживання і діяльності угорських спільнот як меншин серед державотворного етносу. Угорщина та угорські закордонні спільноти у першу чергу шукають прискореного вирішення проблемних питань і загоювання ран, завданих Тріаноном, шляхом компромісів, взаєморозуміння і врахування інтересів обох сторін. Але усі сучасні цивілізаційні пропозиції Будапешта сприймаються у сусідніх державах з позицій старих стереотипів, як різновид одвічного угорського націоналізму, прагнення угорства до відновлення свого панівного становища у Карпатському басейні. Значні розходження у підходах до розв'язання цих питань мають місце й у сучасних відносинах між обома сторонами.

Основні складові сучасної національної політики Угорщини, які спрямовані на збереження угорських закордонних спільнот у сусідніх державах,

реалізуються комплексно, кожен напрямок передбачає систему важливих заходів. Серед пріоритетів такої політики виділяються три її вузлові елементи: фінансова, інвестиційна підтримка підприємств закордонних угорців; розвиток прикордонної інфраструктури; індивідуальна фінансова підтримка більшості категорій угорського населення країн Карпатського басейну (медичної, культурно-освітньої сфери, дітей угорськомовних садочків і шкіл). Упродовж кожного року, починаючи з 2010 р., така допомога збільшувалася. У 2020 р. вона перевершила початкові обсяги в десятки разів.

У XXI ст. правоцентристський напрям суспільно-політичного життя Угорщини став домінуючим, найкраще відповідає внутрішнім і зовнішнім інтересам угорської нації та держави. Правляча еліта і свідомі верстви населення Угорщини солідарні з політикою правлячої ФІДЕС щодо підтримки закордонного угорства. Лідерство правих сил (УДФ, СВД, ФІДЕС) стало оптимальною умовою у досягненні консенсусу щодо ефективного використання членства у ЄС і НАТО для забезпечення державних і національних інтересів, спрямованих на формування правового устрою, парламентської форми правління, прискорення розвитку та модернізації економіки, подолання розриву між рівнем розвитку країн ЦСЄ та розвинених країн Західної Європи, а також досягнення конструктивного діалогу із сусідніми державами щодо забезпечення культурно-освітніх прав компактно проживаючої багаточисельної угорської національної меншини у Карпатському басейні. До цього регіону входять угорці, окрім самої Угорщини, також і Румунії (Трансільванія, Ердей), Словаччини (Південна Словаччина, Фельвдік), Сербії (Воєводина, Дельвдік), України (Закарпаття, Карпатоїа).

Визначальна роль у формуванні внутрішньої і зовнішньої політики Угорщини у XXI ст., у консолідації та духовному об'єднанні угорської нації всередині країни та закордонних її спільнот у Румунії, Словаччині, Сербії, Україні належить правоцентристській партії – «ФІДЕС – Угорський Демократичний союз». Чотириразова її парламентська більшість на чолі з Віктором Орбаном (1998-2002 рр., 2010-2014-2018-2022 рр.) – закономірне явище в історії угорської нації та держави. Упродовж 2010-2018 рр. розвиток Угорщини був результативним, завдяки чому держава та угорська нація не тільки почали набувати, а й набувають привабливості та успіху в регіоні. Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан, відходячи від мультикультуралізу, транснаціоналізму, лібералізму та євро-інтернаціоналізму, віддає перевагу національним і християнським традиціям, завдяки яким Угорщина ставала провідною державою у Карпатському басейні, мала чи не найбільші здобутки до розпаду Габсбурзької монархії. Після 1920 р. угорська нація, як і кожна інша підневільна нація, спільнота чи етнос упродовж XX ст., зазнали величезних втрат. У нинішніх умовах прагнення керівництва Угорщини спрямовані на відродження угорського етносу як самодостатньої, християнської та об'єднаної

нації в Європі, успішне формування якої започаткувалося ще на початку XI століття за часів короля Іштвана Святого.

Оцінюючи розвиток Угорщини у XXI ст., все більшого визнання набувають ті складові її спадщини, які започаткували державотворення на національно-консервативних засадах, прискорили відродження угорської нації, її соціально-економічний розвиток в об'єднаній Європі. Угорщина прагне й на просторі Європи забезпечити домінування правоцентристських і християнських традицій, подолати соціалістичні, ліві та ліберальні ідеології, зміцнити Європу на засадах теорії сильних націй, відродити історичні традиції на християнських цінностях. На тверде переконання В. Орбана, успішною Європу завжди робили сильні нації, тому їхні духовні корені треба відроджувати і сприяти ренесансу християнської демократії та національні цінності на континенті.

У відповідь на політику сусідніх держав розбудовувати національну державу шляхом насильницької асиміляції меншин або їх штучного витіснення із землі проживання за межі країни, Угорщина вдалася до контрзаходів. Упродовж 10-х рр. XXI ст. відбулася реалізація положень Закону Угорщини «Про закордонних угорців», що набув чинності 1 січня 2002 р., яким спрощувалися умови їхнього перебування на території Угорщини, набуття громадянства Угорщини та отримання віз до країн ЄС, надавалися значні пільги для культурно-освітнього, соціально-економічного розвитку закордонних угорців та територій їхнього проживання, посилювалося відродження угорських спільнот у сусідніх країнах, консолідація їх навколо своєї історичної батьківщини. Звершилися перші важливі кроки стратегічної мети – забезпечити домінування об'єднаних і реасиміляційних процесів та інтеграції угорської нації у Східній Європі навколо Будапешта. Масова видача «Посвідчень закордонного угорця», що відбулося під час першого урядування ФІДЕС в Угорщині, не спровокувала відчутного обезлюднення територій проживання угорців у сусідніх державах та їх переїзду в Угорщину. Відповідно до реалізації цього закону на початку 2011 р. було видано понад 900 тис. «Посвідчень закордонного угорця». Серед них: понад 540 тис. у Румунії, 165 тис. – Закарпатті, майже 120 тис. – Словаччині, понад 100 тис. – Воєводині (Сербія). Це був перший важливий крок до єднання закордонних угорців Карпатського басейну та набуття подвійного громадянства – Угорщини та країни проживання.

Забезпечення інтересів угорських закордонних спільнот нечувано актуалізувалося після прийняття Основного закону (Конституції) Угорщини та біля 30 конституційних законів у розвиток положень Основного Закону, що набули чинності з 1 січня 2012 р. і склали нове законодавство Угорщини. В країні завершився трансформаційний період. Особлива увага належить модифікованому Закону Про угорське громадянство від 1993 р., що набув чинності з 01.01.2011 р. Станом на лютий 2020 р. 1,1 млн. закордонних угорців (найбільше з Румунії та Сербії, 140 тис. із Закарпаття) набули громадянства

Угорщини, не виходячи з громадянства країни проживання. У Словаччині подвійне громадянство заборонене від 17 липня 2010 р., тому кількість угорців СР, які набули громадянства Угорщини, складає кілька сот чоловік.

Патріотичні й радикальні організації Угорщини, як і угорські спільноти сусідніх країн вимагають від країн-метрополій забезпечення широкої автономії для угорських меншин у Румунії, Сербії, Словаччині та Україні, як головної передумови їх збереження, існування й розвитку. Ідеї про автономію зародилися у багатьох країнах, зокрема в Угорщині, але найбільшого просування у справі запровадження їх на практиці відбулося на просторі країн ЄС. Угорська сторона підтримує різні моделі автономії, витворені у світі: на індивідуальній основі, як самоврядування і самоуправління, культурно-освітню, адміністративну, територіальну. Усі вони мають гнучко розвиватися і взаємодоповнюватися в залежності від особливостей конкретної країни проживання меншини. Угорщина не може відмовитися від автономії, яка на просторі ЄС для одних забезпечується, а для угорців чомусь ні. Позиція Угорщини наступна: без статусу автономії неможливо реально захищати і реалізовувати права національних меншин. Усі заходи, які ведуть до набуття автономії, сприяють розвитку і зміцненню нації, а все, що робиться проти неї, позбавляє нацменшину можливості для розвитку і процвітання. У разі переважання останніх тенденцій наслідки для нації, що перебуває у меншості, будуть згубними і не відновлюваними.

Боротьба за автономію для закордонних угорських спільнот не є позицією окремої політичної сили чи епізодом у житті Угорщини, це відповідь парламентських партій цієї країни на чіткі запити і настрої переважної більшості угорців, це офіційна позиція Угорщини у питанні щодо закордонних угорців, яка підтримується угорською владою, політичною елітою країни та більшістю угорців в країні та за кордоном. Автономістська активність – це не тільки відповідь еліти Угорщини на чіткі запити і настрої переважної більшості закордонних угорців, а реакція на ті тенденції й умови, в яких перебувають угорські меншини у сусідніх державах. Це – складова концепції про відродження Угорщини, що охоплює усі регіони розселення угорського етносу у Карпатському басейні; основа духовного життя й менталітету цього соціуму, особливо його свідомої частини. А для політичної еліти – це системна позиція, реакція на нездоланну, поки що, травму, завдану угорству несправедливим Тріанонським договором. В основі сучасної позиції Угорщини у царині державотворення лежить концепція: єдина угорська нація – єдина держава, що втілюється до життя з середини 10-х рр. ХХІ ст.

Беззаперечним аргументом на користь Угорщини є найбільш швидке скорочення чисельності угорського населення у сусідніх з нею країнах ЦСЄ упродовж 1920-2017 рр. У 2001-2021 рр. темпи скорочення угорців у сусідніх державах прискорилися, про що свідчать наступні показники (тисячі осіб) у: Словаччині – з 521 до понад 443; Україні – з 157 до понад 125; Румунії – з 1430

до понад 1090; Сербії – з 293 до понад 208; Хорватії – з 17 до понад 8; Словенії – з 6 до понад 3; Угорщині – з 9960 до понад 9650. В одній Австрії приріст угорського населення відбувся з 41 до майже 100 тис. осіб, в самій Угорщині має місце незначне зниження, а в усіх інших 6 державах відбувається значне його скорочення [17, о. 22]. Тенденція щодо зниження чисельності угорських закордонних спільнот упродовж століття є сталою константою і у відсотковому відношенні завжди переважали подібні показники державотворчих націй. Водночас серед титульних націй сусідніх держав демографічні коливання не позначаються на їхньому статусі і не породжують небезпеки через обезлюднення певних регіонів незворотних земельних і територіальних втрат. Головна причина таких явищ впливає не з політики Угорщини, а скоріше з етнополітичної практики сусідніх держав.

Важливим напрямком діяльності угорських державних, громадських, волонтерських організацій серед закордонних спільнот стало відродження традицій угорських революцій 1848-1849 рр., 1918-1919 рр., 1956 р., 1989-1990 рр., зустрічі з місцевою угорською молоддю, проведення упродовж 15 березня – 23 жовтня щорічних спільних культурно-мистецьких заходів, вшанування історичних подій, національних героїв, з метою формування гордості за свій край, малу батьківщину, шанування національних героїв. Усе це спрямоване на духовне оздоровлення угорства як єдиної нації, зміцнення домінування принципів ідентифікації між угорцями матері-батьківщини та сусідніх держав і масового усвідомлення усіма розділеними частинами угорства як цілісного і єдиного етносу, недопущення нівелювання міжетнічних бар'єрів, зміцнення імунітету до асиміляції. У столицях усіх країн розглядають угорські спільноти як меншини у порівнянні з титульною нацією і за головними чинниками співжиття в одній країні вони автоматично потрапляють до гіршого становища. Діти змішаних браків у сусідніх державах обирають двоякий спосіб життя, а у самотійному житті здебільшого переходять до екзистенції пануючої нації. Тому мовно-культурна відрубність та ізоляція від переважаючого етносу постає надійним способом збереження угорців від асиміляції. З цих причин у Будапешті та у товариствах угорських зарубіжних спільнот формуються чіткі програми і вимоги щодо забезпечення культурно-освітньої діяльності усіх рівнів виключно рідною, угорською мовою.

Починаючи з 2007 р. масового характеру набуло відвідання територій, усіх віддалених куточків сусідніх держав, де мешкали чи мешкають розпорошено представники угорської нації. Волонтери, учасники реалізації програми ім. Ш.Петефі, схваленої Секретаріатом з національної політики уряду Угорщини, зосереджуються на підтримці угорських окремих поселень, окремих угорських сімей, які проживають окремо у віддалених місцях Воеводини, Південної Словаччини, Закарпаття. Не залишилися поза увагою й 40 тис. угорців, які мешкають на території сучасної Чехії. Завдання активних волонтерів, випускників угорськомовних вузів полягає у вивченні становища

представників угорського етносу у місцях розпиленого проживання, у вселенні в кожного члена угорської спільноти, який знаходиться у далекій провінції, відірваний від основної маси угорських поселень та від промислових і економічних центрів, віри, що ними опікуються і впевненості у покращення їхнього становища.

Позиції Угорщини в регіоні зміцнюються завдяки стабільному розвитку економіки Угорщини в останні 5-6 років, заборгованість перед МВФ успішно погашена і зведена до мінімуму. Соціальні програми виглядають досить успішними. Економічна модель цієї країни функціонує дуже добре. Враховуючи гірші економічні умови проживання угорців у сусідніх державах у порівнянні з розвиненішими регіонами самих сусідніх держав, не кажучи вже про вищий рівень розвитку самої Угорщини, Будапешт приділяє велику увагу матеріально-економічній та фінансовій підтримці угорських зарубіжних спільнот.

Побажання спікера парламенту Угорщини Ласло Кьовира (ФІДЕС) від 4 червня 2011 р., що «єдність нації також може досягатися і здійснюватися всупереч встановленим кордонам, особливо у Європі, яка об'єднується», стало здійснюватися згодом, коли парламент Угорщини прийняв 18 червня 2019 р. постанову про проголошення 2020 року (100-ліття Тріанонського договору від 4 червня 1920 р.) – роком національного єднання. У постанові зазначено, що у дусі Закону XLV 2010 про те, що підписання мирного диктату 4 червня 1920 р., відповідно до якого територія історичної Угорщини була розчленована і третина угорської нації потрапила під владу чужих країн, спричинило політичні, економічні, правові і моральні проблеми, які до нині не вдалося вирішити. Наголошується, що упродовж 2020 р. один день, 4 червня, буде днем скорботи, а решта 365 днів року будуть днями солідарності і незламності розчленованої нації перед трагедією. Водночас зазначено, що зусилля задля мирного об'єднання нації, роз'єднаної кордонами, збереження закордонних частин угорства, які започатковані з 2010 р. принесли позитивні результати.

Будапештом аргументовано доводиться, що у ХХІ ст. унеможлиблюється повторення світових подій, які мали місце столітньої давнини та у роки обох світових воєн. Авторитетно наголошується, що сучасна Угорщина відмежувалася від націоналістичної парадигми, подолано ідеологію реваншизму, войовничого екстремізму, суспільство переглянуло помилки минулого, сформувалася нова концепція націстворення, яка ввібрала в себе кращі досягнення у цій сфері сучасної західної демократії, на основі якої склалися цивілізаційні умови для формування рівноправних відносин між народами Південно-Східної Європи.

Однак, усі подібні інновації у сфері етнополітики Угорщини не знаходять належного відгуку у сусідніх державах. Угорські вчені, дослідники суспільствознавці (наприклад, заява Ерньо Раффаї 13 січня 2020 р. на угорському телебаченні HIR TV), вважають, що інтереси Румунії, Словаччини,

Сербії нині не змінилися, є такими ж, як і у 1920 р., а потім і у 1947 р. – утримати захоплені території. Глава Адміністрації Прем'єр-міністра Угорщини Гергей Гуйаш 1 лютого 2020 р. на великому форумі молоді Карпатського регіону у Будапешті підкреслював, що для угорської нації ХХ ст. позначилося переважно втратами, тому нинішнє керівництво країни робить усе, щоб ХХІ ст. стало для усього угорства виграшним.

У Словаччині та Румунії подібні ініціативи Угорщини сприймаються досить негативно, у таких діях вбачаються паралелі з політикою Угорщини міжвоєнного періоду, яка завершилася ревізією у 1938-1941 рр. кордонів на користь Угорщини. Словаччина першою відреагувала на Закон XLV 2010 та наступні рішення у царині його реалізації, зокрема рішуче опротестувала односторонню оцінку Угорщиною політичних подій, що мали місце у Першій світовій війні та після неї, умов Версальських мирних договорів, зокрема Тріанонського. У Братиславі вважають, що спадщина Габсбурзької монархії належить усім новим країнам, що утворилися на її місці після розпаду, а не лише Угорщині. Водночас у Словаччині почали визнавати несправедливі наслідки Тріанону для угорської нації. У червні 2020 р. за участі Прем'єр-міністра СР Ігоря Матовіча у Братиславі відбулися спільні урочистості з нагоди вшанування 100-літньої Тріанонської трагедії для угорської нації за участі представників словацької та угорської громадськості Словаччини.

Серед сусідніх з Угорщиною держав Румунія найбільш радикально протидіє подальшому розвитку угорської меншини як природної складової єдиної угорської нації. Румунська еліта дотримується позиції, що положення Тріанонського мирного договору, зокрема й кордони, схвалили усі великі держави Європи, Паризьким мирним договором 1947 р. ці кордони були відновлені остаточно і назавжди. Це визнають усі, хто рахується з історичними реаліями. Але в Угорщині повертаються до епохи дуальної монархії, яка існувала до 1918 р., коли угорська нація була гегемоном на просторі історичної Угорщини. У сучасній Угорщині хочуть різними реформами і методами, ідеями про автономію відкинути усі зміни, що відбулися і натомість відновити дотріанонське становище у регіоні й законсервувати його. На думку представників румунської наукової еліти в Угорщині вважається, що усі рішення, які схвалювалися великими державами у ХХ ст., мали дуже сумнівні обґрунтування. То були односторонні підходи при врегулюванні міжнаціональних проблем, які до нині негативно впливають на усі причетні до цього нації. Прогресивні науковці Румунії (П. Космін) вважають, що використання шансів для примирення забезпечить нечувані успіхи для обох, румунського та угорського народів, пора вивіститися над минулими стереотипами про неспроможність їх до співробітництва.

Заспокоює румунську сторону те, що усі спроби Угорщини вивести питання захисту прав національних меншин і схвалити їх в якості єдиних зобов'язальних норм на просторі ЄС не знаходять підтримки з боку керівних

інститутів спільноти. Європа прагне не до запровадження і розвитку територіальних автономій, а до універсалізації та посилення глобалізаційних процесів на просторі ЄС. Вищі органи влади Румунії не приймають до розгляду жодних ініціатив угорських партій та організацій щодо запровадження в регіонах з переважанням угорського етносу поряд з румунськими й історичних національних свят угорців, які шанувалися ще до розпаду Габсбурзької монархії.

У сусідніх з Угорщиною країнах погоджуються з тим, що за Тріаноном відбувся вихід із складу Угорського королівства інших народів і їхніх територій та формування нових держав, але водночас заперечується, що було відібрано й угорські етнічні землі і 3,3 млн. угорського етносу та приєднано до цих держав. Тріанонська проблема і «питання розчленованості угорської нації», породжені 100 років тому, стали наслідком як угорського шовінізму, так і результатом націоналізму сусідніх держав, підтримуваних Антантою. Звинувачення у цьому лише угорців та виправдовування інших народів регіону виглядають односторонніми і не відповідають дійсності. Усвідомлення та формування правдивої позиції з боку причетних до цього правлячих еліт сусідніх держав має настати і чим швидше, тим краще, бо інакше процеси можуть набути небезпечного і непередбачуваного розвитку. На спроби Румунії остаточно сформувати мононаціональну державу як, наприклад, Франція, угорці Румунії потребують надання їм автономії або в односторонньому порядку її запровадять як вимушену форму захисту проти їх асиміляції, ізоляції, масового вигнання чи еміграції. Проголошена 5 вересня 2009 р. автономія Секейського краю у центрі Трансільванії на з'їзді місцевих органів влади трьох областей, де угорське населення складає 70%, хоч і не визнається парламентом Румунії, проте є першим кроком у цьому напрямку. Міжнародний чинник навряд чи виявиться сприятливим для Румунії у її нетолерантній поведінці.

Серед усіх сусідніх з Угорщиною держав лише з Австрією відсутні міждержавні чи міжнаціональні суперечки. З рештою країн – Румунією, Словаччиною, Україною, Сербією – відносини через неврегульованість (на думку угорської сторони) прав і становища угорських спільнот на їхній території продовжують залишатися складними.

2020 р. – сторіччя Тріанону – проходив в умовах значного суспільно-політичного піднесення як у самій Угорщині, так і за її межами, головним чином серед угорських закордонних спільнот, позначений багатьма заходами, приуроченими цій даті, пошуком причин цієї трагедії та пом'якшення її наслідків. У своєму зверненні до закордонних угорців 15 березня 2020 р. з нагоди національного свята – Угорської національної революції і визвольної війни 1848-1849 рр. та 100-ліття Тріанонської трагедії 4 червня 1920 р. В. Орбан наголосив: «Угорщина і нині не може існувати без угорських спільнот Трансільванії, Південної Словаччини, Воєводини та Закарпаття. Зміцнення і захист їх прав є нашим спільним завданням і відповідальністю». Запевнялося,

що «витворені угорською нацією у Карпатському басейні понад одну тисячу років тому неповторні мову, духовну і культурну спадщину ми збережемо на благо усіх і збагачуватимемо їх розквіт у майбутньому» [18].

Великі і масові заходи усіх рівнів з цієї нагоди засвідчують, що актуальність проблеми Тріанону не тільки не знизилася, але й набирає нового витка свого розвитку. На урочистому засіданні парламенту Угорщини 4 червня 2020 р. у виступі Президента країни Яноша Адера наголошувалося, що доля країни вирішилася задовго до укладення Тріанонського договору в результаті таємних домовленостей країн Антанти з представниками сусідніх народів. Під час підготовки умов договору представників Угорщини навіть не запросили на засідання мирної конференції, жодного аргументу угорської сторони не було враховано. Представники Франції, Великої Британії, від яких залежало визначення кордонів між 7 країнами на місці Габсбурзької монархії, що розпалася, упродовж жовтня-листопада 1918 р., не володіли об'єктивними даними про етнічну, економічну, історичну ситуацію, а користувалися односторонніми матеріалами сусідніх держав. Відзначивши особливо негативну роль міністра закордонних справ Великої Британії Дж. Керзона в остаточному визначенні тріанонських кордонів навколо Угорщини, Я. Адер підтвердив, що насправді цей дипломат нічого не знав про угорство, про успіхи цієї нації у створенні і розвитку тисячолітньої Угорської держави. Він користувався наклепами представників сусідніх держав, що угорці азіати, кочівники, варвари, винищували національні меншини у Карпатському регіоні. У своєму виступі Президент поклав величезну відповідальність на керівництво Угорської народної та соціалістичної республік 1918-1919 рр. за те, що проводили довірливу і безвідповідальну політику, піддалися обману і великодержавним зазіханням сусідніх держав, яких підтримували Франція та Велика Британія. Як він підкреслив, усі країни у війні боролися за здобуття та розширення територій, зміцнення національного суверенітету, одна лише Угорщина після проголошення 16 листопада Угорської народної республіки так і не вдалася до справедливого відстоювання і захисту власних національних і державних інтересів. На масове насилля, грабежі, війну Румунії та Чехії проти угорського населення упродовж 1918-1919 рр. на території колишньої монархії влада УНР проявила повну пасивність і сподівалася на справедливість рішень Паризької конференції. На фоні віроломної політики Антанти республіканські сили, які прийшли до влади в Угорщині у кінці 1918 р., виявилися політичними авантюристами, найманцями і сліпими діячами. Він поклав велику відповідальність на еліту Угорської народної республіки на чолі з М. Каройі за Тріанон і за встановлення Угорської радянської республіки.

У виступі Президента країни підкреслювалося, що до однієї Румунії від Угорщини було передано 102 тис. кв. км, тоді як територія самої Угорщини зменшилася до 93 тис. кв. км. Запроваджений Версальський порядок у ЦСЄ не забезпечив успішного розвитку регіону, загострив міжнародні та

міжнаціональні відносини, призвів до Другої світової війни. У цьому виступі Я. Адера також зазначалося, що Тріанонський мирний договір оцінюється Угорщиною як несправедливий; проте Угорщина до жодної сусідньої держави (Румунії, Словаччини, Сербії, України) не пред'являє територіальних претензій. Помилку великих держав нам треба виправляти спільно із сусідами регіону. У національній політиці Угорщина визнає встановлені кордони, але захищає національну самоідентичність угорських спільнот у сусідніх державах. У виступі спікера парламенту Л. Кьовира наголошувалося, що подолання наслідків Тріанону є доленосним завданням для угорської нації. Він зазначив, що у 1919-1920 рр. стояла на кону ліквідація самої угорської держави, а не тільки відторгнення від неї 2/3 її території. У ХХ ст. угорці опинилися серед переможених, у ХХІ ст. маємо зробити все, щоб бути у таборі переможців [19].

Досить радикальними виглядають оцінки Тріанонського договору та завдання щодо подолання його наслідків, що пролунали у виступі Прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана 8 червня 2020 р. у м. Шаторайауйхей. Головні думки його промови торкалися того, що в оточенні латинського, німецького та слов'янського світу угорці спромоглися тисячу років тому створити Угорську державу; що таких трагедій, які випали на долю угорців, жодна інша нація не витримала б; угорці є великими, сильними, незалежними та культурними нацією і державобудівничими. Перша половина II-го тисячоліття була найуспішнішою в історії країни. Наступні 300 років велася боротьба за звільнення з-під османського панування. XVIII-XIX ст. стали початком відродження і зміцнення Угорщини у Габсбурзькій монархії, що був перерваний новим порядком після Першої світової війни. Тріанонський диктат став наслідком гегемоністської політики Франції та Великої Британії щодо Угорщини та бездарних дій державників самої Угорщини у 1918-1919 рр. Захід зруйнував угорські кордони так, як він це зробив в Африці. Цього угорці ніколи не забудуть. Спроби знищити угорську націю не вдалися. Угорці готові лише взяти участь у похоронах тих, хто їм це готував. Уже немає нікого з тих великих імперій, які це намагалися зробити. У тисячолітній європейській історії Угорщини були ще гірші кордони від тріанонських. І всупереч цьому угорська нація не тільки вижила, але й вийшла з цієї кальварії сильною. Лідером країни насамперед було підкреслено, що «справедливість без сили мало вартує». З наданням подвійного громадянства відкрилися можливості для боротьби за інтереси угорської нації не лише з боку Угорської держави, а й самих закордонних угорців. Ідея захисту і збереження національної самоідентифікації об'єднує угорську націю Угорщини та її частин, які проживають у сусідніх державах. В. Орбан привітав настання нової епохи у світі та у ЦСЄ, основними рисами якої є, зокрема, відхід у минуле імперій і тоталітарних режимів, зміцнення принципів демократії, правових форм правління і відповідних міжнародних відносин. Світом визнається існування не тільки державних кордонів, а й кордонів проживання націй, визначати межі останніх великодержавні політики безсилі. Нині

Угорщина формує добрі відносини із своїми сусідами, які будуть позитивними для усіх сторін. Змагання угорців за свої права триватимуть доти, доки вони не досягнуть своїх мети. На переконання В. Орбана, п'яте покоління тріанонців зможе, всупереч усім труднощам, змінити долю угорців на краще [20]. Важливо наголосити, що ліві й опозиційні сили Угорщини також погоджуються з оцінками Тріанонського мирного диктату, що його потрібно оцінювати не з націоналістичних, а з патріотичних позицій.

Тріанон став другою подібною великою трагедією після поразки країни від Османської імперії під м. Мохач у 1526 р., яка привела до національної катастрофи. Тоді Угорське королівство розпалося на три частини, які потрапили під владу Оттоманської імперії, а потім – Габсбургів. Боротьба за повну незалежність і соборність країни тривала майже 400 років, до 1918 р. Тріанонським мирним диктатом 1920 р. Угорщина була розділена, але її державність не ліквідувалася, як це сталося після Мохача, а збереглася у центральній частині, зменшеній більш як утричі. Такі неоднакові наслідки цих двох трагедій для цієї держави сталися тому, що перший раз її розчленовувала велика Османська імперія, а другий – малі нові сусідні держави за допомогою великих імперій – Франції та Великої Британії. Останні все ж спромоглися вгамувати у 1920 р. непомірні територіальні апетити сусідніх держав і не дозволили цілковито ліквідувати Угорську державу.

З майже 3,3 млн. угорців, які за Тріаноном відійшли до сусідніх держав, половина мешкала безпосередньо біля нових кордонів сусідніх держав з Угорщиною і складала суто угорські етнічні території, тому кордони мали б бути справедливішими на користь Угорщини. Нині у сусідніх державах чисельність угорців складає до 2 млн. осіб, тобто через 100 років після Тріанону вона скоротилося майже на 40%. Тріанон спричинив найприскореніше падіння чисельності угорців серед усіх інших народів ЦСЄ.

Дієвою за змістом виглядає Політична заява Державних зборів Угорщини від 4 червня 2020 р. з нагоди 100-річчя підписання мирного диктату, що складається із 12 пунктів. Його ініціаторами виступили спікер парламенту Ласло Кьовир, віце-прем'єр-міністр Угорщини Жольт Шем'єн, державний секретар уряду з національної політики Арпад Янош Потапі та депутат парламенту Карой Панчел; а творцями – Форум угорських представників Карпатського басейну, політичний орган, який об'єднує 12-ти мільйонну угорську націю Угорщини та сусідніх з нею держав. На засіданні Форуму з нагоди 100-ліття підписання мирних договорів за наслідками Першої світової війни та 30-ти річчя демократичних трансформацій політичної системи у країнах ЦСЄ було прийнято звернення до світових міжнародних організацій, до інституцій ЄС та парламентів Європи. У першому пункті констатується як історичний факт те, що мирні договори 1919-1920 рр. позбавили угорців, які упродовж першого тисячоліття мешкають у Європі як державна нація, права на національне самовизначення. На підставі цих договорів близько 3,3 млн.

угорців (кожен третій представник цієї нації) потрапив під владу інших держав, де упродовж 100 років і до нині проживає у рамках державних утворень, що змінюються, за постійного скорочення своєї чисельності. У пункті 2 наводяться дані про те, що на території колишньої Угорщини упродовж 1787-1910 рр. національні меншини (без врахування німецької спільноти) чисельно збільшилися з 4,94 млн. до 8,5 млн. осіб, а чисельність угорців у 1920-2011 рр., які потрапили до сусідніх країн, зменшилася з 3,28 млн. до 2,09 млн. осіб.

У наступних пунктах наголошувалося, що, незважаючи на етнічні чистки, насильницьку асиміляцію та еміграцію, угорці все ж зберегли свою мову, культуру, свою національну ідентичність на своїй рідній землі. Це покладає на Угорську державу та відповідальні політичні кола Європи відповідальність за історичну долю угорських спільнот у Карпатському регіоні.

Тридцятирічний досвід повернення угорців до Європи показав, що й у нових умовах проти них продовжують застосовуватися різні дискримінаційні заходи, що обмежують їх права на вільний розвиток та збереження національної ідентичності. Тому пропонується в дусі 4-ї статті угоди про членство в ЄС визнати право кожної національної меншини, кожної людини на національну самоідентифікацію як основоположне право. Запропоновано закріпити у конституціях країн ЄС, як це зроблено в Основному Законі Угорщини, право на самоідентифікацію кожної корінної меншини, яка проживає на її території. Внесена пропозиція до парламентів країн ЦСЄ ініціювала клопотання до ООН та Європейських міжнародних організацій схвалити і визнати право на самоідентифікацію як основне право людини. Звертається увага на те, що в Європі проживає понад 50 млн. національних меншин і пропонується підтримати ініціативу Об'єднаної Федерації національностей Європи від 2013 р. і включити положення про захист національних, етнічних та мовних прав національних меншин як обов'язкове для виконання правової норми на рівні ЄС. Наголошується, що у ХХІ ст. інституції ЄС та ЄП мають сприяти включенню права на самоідентифікацію національних меншин як невід'ємної складової загальних прав людини.

Привертає увагу пункт 11, яким громадян країн-членів ЄС закликає підтримати ініціативу Національної ради Секейського краю (центр Трансильванії, Румунія), що включає три області, в яких мешкає понад 75% угорців, щодо формування у цьому краї євро регіону економічного та культурного розвитку. Зазначено, що сучасні суспільно-культурні і національні процеси у Секейському краї особливо гостро позначаються на відносинах Румунії з Угорщиною [21].

Заходи Угорщини для пом'якшення впливу «синдрому Тріанону», подолання несправедливих його наслідків у регіоні, незважаючи на те, що діяльність з її боку у цьому напрямку упродовж століття (1920-2020 рр.) постійно була активною, виявилися малоуспішними. Вони лише частково допомагають запобігти скороченню чисельності угорської нації у цих країнах, її асиміляції чи

переїзду до Угорщини та інших країн ЄС. Серед першопричин називається дискримінаційна політика з боку сусідніх держав у сфері економічних, соціальних та освітніх умов проживання цих етносів у порівнянні з державотворчими націями, гірші соціально-економічні можливості, нижча народжуваність серед таких спільнот у порівнянні з панівними етносами, примусове виселення, значна еміграція і стимулювання до еміграції з боку сусідніх держав, прихована політика асиміляції національних меншин.

Сусідні держави й нині продовжують безкомпромісну політику, вироблену на початку ХХ ст., в якій домінують підпорядкованість статусу національних меншин державницьким інтересам, верховенство права держави, громадянина над національними чинниками. Угорщина та угорські спільноти з цим не погоджуються і прагнуть гармонізації відносин всередині кожної держави, добиваються недопущення другорядності статусу національного питання. Заходи Угорщини щодо сприяння розвитку угорських національних меншин, захисту її прав у сусідніх державах та критичне сприйняття угорських заходів у ЄК чи недопущення реалізації її планів у Румунії, Словаччині, Україні, інших країнах, підтверджують, що між Угорщиною та сусідніми державами, яких це стосується, неузгодженість підходів у питанні національних спільнот над конструктивізмом продовжує домінувати.

Не варто забувати, що сучасну внутрішню і міжнародну політику, зокрема й щодо закордонних угорців, правлячої правоцентричної коаліції на чолі з В. Орбаном підтримує понад 70% населення країни. Але водночас варто сказати, що лідери коаліції лівих сил Угорщини, які перебувають у глухій опозиції та меншості, вважають, що Закон XLV 2010 та усі інші акти, спрямовані на його виконання, завершаться Великою угорською невдачею. Подібні дії привели Угорщину в нікуди у минулі часи, а нинішні акції також ведуть країну в нікуди. Під дією тих обставин, що усі сусідні держави проводять етнічну політику не на пошуки компромісу і врахування прав угорських спільнот, а виходять з власних державницьких інтересів, позиція лівих сил Угорщини поступово еволюціонує до визнання умов Тріанонського мирного диктату несправедливими і необхідності застосування компромісних підходів країн ЦСЄ для подолання його наслідків.

У протистоянні із сусідніми країнами Угорщина все активніше добивається винесення питання опіки та захисту національних меншин Європи на рівень інституцій ЄС, щоб переломити негативні тенденції: зупинити асиміляцію угорців у сусідніх державах та масовий виїзд з місць їхнього проживання. Угорщина не приймає світових тенденцій, зокрема щодо незворотності і неминучості асиміляції усіх національних меншин і формування гомогенних суспільств. На противагу цьому за підтримки Угорщини після її вступу до ЄС угорські закордонні спільноти активізувалися задля усунення обмежень для їх розвитку та уникнення асиміляційних процесів, успадкованих із старої епохи, посилили боротьбу за розширення культурно-освітніх прав для них як етносів,

які автохтонно і компактно проживали у сусідніх країнах. Головною метою Угорщини є вироблення на рівні ЄС єдиних універсальних правових норм для забезпечення повноцінного життя національних меншин, обов'язкових для кожної країни, щоб ці права не залежали від політичних та законодавчих змін, які відбуваються в окремих країнах. Поки що Угорщині не вдається вирішити дане завдання у такий спосіб через спротив більшості країн-членів ЄС, особливо сусідніх з Угорщиною.

У країнах ЦСЄ проживає майже 13,5 млн. представників угорської нації; з них – 10 млн. осіб у самій Угорщині. Будапешт не бачить проблем у житті угорців в Австрії, кількість яких досягла уже 100 тис. осіб, чи у Словенії та Хорватії. Сприймаються умови проживання найчисельніших угорських спільнот у Словаччині та Румунії, які складають відповідно понад 650 тис. осіб та 1,2 млн. осіб. Найбільше турбує Угорщину становище угорців у Сербії (Воєводина) та в Україні (Закарпаття), оскільки їхній рівень життя є значно нижчим у порівнянні з іншими вищевказаними сусідніми державами. І хоча тенденція масового відпливу угорців із Словаччини, Румунії, Словенії, Сербії та України до Угорщини чи інших країн ЄС є для усіх них властивою рівною мірою, все ж Будапешт сфокусовує свою увагу на проблемах угорців саме в Сербії та Україні, 75-80% випускників угорських шкіл планують продовжити навчання у вузах Угорщини. Більшість з них не передбачають повертатися на свою малу батьківщину, тобто до Воєводини чи Закарпаття. Серед найголовніших причин такої негативної тенденції є не стільки складне економічне становище у Сербії та Україні, що ці регіони перебувають поза соціокультурним простором Угорської держави і етнічні угорці в іншому соціумі не можуть повноцінно реалізуватися саме як представники угорської нації, скільки те, що вони не хочуть проживати у країнах, які не належали і не належать до центрів економічного розвитку, високого рівня життя, культури, що відповідають стандартам ЄС.

Політика національного будівництва Угорщини спрямована на недопущення відчутного збіднення, масового відпливу чи асиміляції угорців у сусідніх державах, формування єдиного духовного простору між угорцями Матері-батьківщини та закордонними спільнотами. Вагомими серед заходів Угорщини для утримання і збереження угорських спільнот у сусідніх країнах є їх економічна та фінансова підтримка, щорічні обсяги якої складають понад 60 млрд. форинтів; надання подвійного громадянства, формування системи освіти усіх рівнів рідною мовою, боротьба за надання їм не лише культурно-освітньої, а й адміністративно-територіальної автономії; реалізація політики духовного єднання усіх частин угорської нації. Результати таких заходів, беззаперечно, є дієвими, суттєво уповільнюють асиміляційні процеси у середовищі закордонних спільнот, масовий відплив угорців із сусідніх країн, але вони не спроможні цілковито переломити негативні тенденції на позитивні.

(Продовження статті у наступному номері журналу «ПВІ»)

Список використаних джерел та літератури

1. Сен-Жерменский мирный договор / Под редакцией Ю.В. Ключникова и А. Сабанина. – М.: Литиздат НКВД, 1925. – 198 с.
2. Трианонский мирный договор / Под редакцией Ю.В. Ключникова и А. Сабанина. – М.: Литиздат НКВД, 1926. – 184 с.
3. Большая Советская Энциклопедия. – М – 1928 – Т. 1.
4. Большая Советская Энциклопедия. – М – 1971 – Т. 4; 1977 – Т. 26.
5. Большая Советская Энциклопедия. – М – 1975 – Т. 19.
6. Украинская советская энциклопедия. – К – 1984 – Т. 11. – Кн.1.
7. Suljok D. Hidfo. Trianoni Almanach, 1920-1960 – Munchen - 1960; Propagandista – Munchen – 1979. – N 1.
8. Ablonczy V. Trianon felfoghatatlan meretu katasztrofat jelentett. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://infostart.hu/interju/2020/06/04/ablonczy-balazs-trianon-felfoghatatlan-meretu-katasztrofat-jelentett>
9. Ablonczy V. Trianon felfoghatatlan meretu katasztrofat jelentett. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://infostart.hu/interju/2020/06/04/ablonczy-balazs-trianon-felfoghatatlan-meretu-katasztrofat-jelentett>
10. Romsics I. Trianon okai. A nemzeti osszetartozas napja. Pedagogiai hatteranyag. – Budapest, 2011.
11. Зейдлер М. Трианонский мирный договор 1920 г. Взгляд современной венгерской историографии // Историческая экспертиза. – 2019. – № 2. – С. 133-157. Институт истории Центра гуманитарных исследований ВАН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://istorex.ru/page/zejdler_m_trianonskij_mirnij_dogovor_1920_g_vzglyad_sovremennoj_veengerskoj_istoriografii
12. Jeszenszky G. Igy kerulhattuk volna el Trianont: iden 100 eves a katasztrofa. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.valaszonline.hu/2020/01/02/trianon-100-jeszenszky-essze-revesz-reflexio>
13. Talpraallasunkert – A trianoni bekediktatum 100.evforduloja kapcsan. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.martinus.hu/lelkiseg/dr-szekely-janos-gondolatai/9954/talpraallasunkert-a-trianoni-bekediktatum-100-evforduloja-kapcsan>
14. Малий словник історії України. – К., 1997.
15. Енциклопедія історії України. – К., 2013. – Т. 10.
16. Attekintes egy evszazadrol. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.karpatalja.ma/cimke/trianon/>
17. Joggal Európában. A Karpat-medencei magyar autonomiatorekvesek 25 éve. Budapest, 2016.
18. Marcius 15. – Orban Viktor: Magyarorszag nem letezhet az erdelyi, delvideki, felvideki es karpataljai magyar kozossegek nelkul. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://karpathir.com/2020/03/15/marcius-15-orban-viktor-magyarorszag-nem-letezhet-az-erdelyi-delvideki-felvideki-es-karpataljai-magyar-kozossegek-nelkul>
19. Ader Janos: a torvenytelenseget egyetlen magyar sem tudta feldolgozni. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://infostart.hu/belfold/2020/06/04/ader-janos-beszal-a-nemzeti-napjan-cikkunk-frissul>
20. Orban Viktor teljes beszedje Satoraljaihelyen. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://infostart.hu/belfold/2020/06/08/mraz-agoszton-samuel-a-kormanyfo-satoraljaihelyi-beszede-sarokko-volt>
21. Politikai nyilatkozat a bekediktatum szazadik evfordulojan – a teljes dokumentum. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://infostart.hu/belfold/2020/06/04/politika-nyilatkozat-a-bekediktatum-szazadik-evfordulojan-a-teljes-dokumentum>

References

1. Kluchnikov, J.V. & Sabanin, A. (eds) (1925). *Sen-Zhermenskij mirnyj dogovor* [The peace Treaty of Saint-Germain. Moskva: Litizdat NKID. [In Russian].
2. Kluchnikov, J.V. & Sabanin, A. (eds) (1926). *Trianonskij myrnyj dogovor* [The peace Treaty of Trianon]. Moskva: Litizdat NKID. [In Russian].
3. *Bolsaja Sovetskaja Encyclopaedia*, (1928). [Great Soviet Encyclopaedia], T. 1. Moskva. [In Russian].
4. *Bolsaja Sovetskaja Encyclopaedia*, (1971). [Great Soviet Encyclopaedia], T. 4; (1977). T. 26. Moskva [In Russian].
5. *Bolsaja Sovetskaja Encyclopaedia*, (1975). [Great Soviet Encyclopaedia], T. 19. Moskva. [In Russian].
6. *Ukrainskaja Sovetskaja Encyclopaedia*, (1984). [Ukrainian Soviet Encyclopaedia], T. 11. B.1. Kyiv [In Ukrainian].
7. Suljok, D. (1960). *Hidfo. Trianoni Almanach, 1920-1960* [The bridgehead. The Almanac of Trianon]. Munchen; Propagandista [Propaganda]. (1979). T. 1. Munchen [In Hungarian].
8. Ablonczy, B. *Trianon felfoghatatlan meretu katasztrofat jelentett* [The Treaty of Trianon caused an unacceptable level of disaster]. [Online]. Available from: <https://infostart.hu/interju/2020/06/04/ablonczy-balazs-trianon-felfoghatatlan-meretu-katasztrofat-jelentett> [In Hungarian].
9. Ablonczy, B. *Trianon felfoghatatlan meretu katasztrofat jelentett* [The Treaty of Trianon caused an unacceptable level of disaster]. [Online]. Available from: <https://infostart.hu/interju/2020/06/04/ablonczy-balazs-trianon-felfoghatatlan-meretu-katasztrofat-jelentett> [In Hungarian].
10. Romsics, I. (2011). *Trianon okai. A nemzeti osszetartozas napja* [The reasons of the Treaty of Trianon. The Day of national unity]. *Pedagogiai hatteranyag* [Materials for pedagogic use]. Budapest [In Hungarian].
11. Zejdlér, M. (2019). *Trianonskij myrnyj dogovor 1920 g. Vzglyad sovremennoj vengerskoj istoriografii* [Treaty of Trianon of 1920. The view of modern Hungarian historiography. Historical expertise. The Institute of History of the Centre of Humanitarian Researches of Hungarian Academy of Sciences], 2. [Online]. Available from: https://istorex.ru/page/zejdlér_m_trianonskij_mirmij_dogovor_1920_g_vzglyad_sovremennoj_veengerskoj_istoriografii [In Russian].
12. Jeszenszky, G. *Igy kerulhettek volna el Trianont: iden 100 éves a katasztrófa* [So we could avoid the Treaty of Trianon: a 100-year catastrophe]. [Online]. Available from: <https://www.valaszonline.hu/2020/01/02/trianon-100-jeszenszky-essze-revesz-reflexio> [In Hungarian].
13. *Talpraallasunkert – A trianoni bekediktatum 100 evforduloja kapcsan* [Getting up from knees – on the eve of 100 anniversary of Trianon peaceful dictatorship]. [Online]. Available from: <https://www.martinus.hu/lelkiseg/dr-szekely-janos-gondolatai/9954/-talpraallasunkert-a-trianoni-bekediktatum-100-evforduloja-kapcsan> [In Hungarian].
14. *Malj slovnyk istorii Ukrainy*, (1997). [Small dictionary of the history of Ukraine]. Kyiv [In Ukrainian].
15. *Encyclopaedia istorii Ukrainy*, (2013). [Encyclopaedia of the history of Ukraine], T. 10. Kyiv. [In Ukrainian].
16. *Attekintes egy evszadrol* [Reflections on one century]. [Online]. Available from: <http://www.karpatalja.ma/cimke/trianon/> [In Hungarian].
17. Joggal Európában. (2016). *A Karpat-medencei magyar autonomiatorekvesek 25 éve* [With right in Europe. 25 years of longing for Hungarian autonomy in the Carpathian basin]. Budapest [In Hungarian].

18. *Marcus 15. – Orban Viktor: Magyarország nem létezhet az erdélyi, delvidéki, felvidéki es karpataljai magyar kozossegek nelkul* [15-th of March, Victor Orban: Hungary cannot exist without Transylvanian, South-Slovakian, North-Voyevodian and Carpathian Hungarian communities]. [Online]. Available from: <https://karpathir.com/2020/03/15/marcus-15-orban-viktor-magyarország-nem-létezhet-az-erdélyi-delvidéki-felvidéki-es-karpataljai-magyar-kozossegek-nelkul> [In Hungarian].
19. *Ader Janos: a torvenyteleneséget egyetlen magyar sem tudta feldolgozni* [No Hungarian could escape the disempowerment]. [Online]. Available from: <https://infostart.hu/belfold/2020/06/04/ader-janos-besz-el-a-nemzeti-napjan-cikkunk-frissul> [In Hungarian].
20. *Orban Viktor teljes beszede Satoraljaujhelyen* [The full speech of Victor Orban in the town of Satoraljaujhely]. [Online]. Available from: <https://infostart.hu/belfold/2020/06/08/mraz-agoszton-samuel-a-kormanyfo-satoraljaujhelyi-beszede-sarokko-volt> [In Hungarian].
21. *Politikai nyilatkozat a bekediktatum szazadik evfordulojan - a teljes dokumentum* [Political statement on the occasion of the centennial of peaceful dictatorship]. [Online]. Available from: <https://infostart.hu/belfold/2020/06/04/politika-nyilatkozat-a-bekediktatum-szazadik-evfordulojan-a-teljes-dokumentum> [In Hungarian].

Держалюк Н.С. Трианонский мирный договор – источник нестабильности в Центрально-Восточной Европе (Часть 2).

В статье отмечается, что Трианонский мирный договор от 4 июня 1920 г. между странами Антанты и Венгрией по результатам Первой мировой войны оказался, как и все остальные шесть договоров Версальской системы, преимущественно несправедливым. Насильственно территория Венгрии уменьшилась на 2/3-х, численность населения сократилась в 2,7 раза, треть венгерского этноса перешла в состав соседних государств.

Отмечается, что на протяжении 1920-2020 гг. в Венгрии не было властных политических сил различных направлений и течений, которые признавали бы Трианонский мирный договор справедливым. Одновременно, правящие политические элиты соседних с Венгрией государств считали и считают условия Трианона справедливыми. Такие противоположные оценки последствий Версаля порождали антагонизм, делали невозможным достижение компромисса между странами Центрально-Восточной Европы.

Обращается внимание на то, что во времена доминирования в Европе коалиции стран во главе с Германией Версальского мирного договора, в том числе и Трианонский, были демонтированы, вводился новый порядок, в котором активную роль сыграли оппоненты Версаля – Германия, Италия, Япония, СССР, Венгрия, Болгария.

Отмечается, что победители Второй мировой войны восстановили границы стран союзниц Германии в Европе, согласно собственным геополитическими интересами, что на 70% отвечали границам, установленным Антантой после Первой мировой войны. Парижским мирным договором от 10 февраля 1947 г. над Венгрией были восстановлены трианонские границы. СССР, Великобритания, Франция и США действовали с гегемонистских позиций, руководствовались правом победителя и во многом навязали побежденным странам дискредитированные условия Версальской системы, не сделали надлежащих выводов и не выстроили международные отношения на приближенных к справедливости принципах, а сохранили соответствующими договорами осложненные территориальные противоречия прошлого.

Указывается, что угроза ассимиляции и исчезновения заграничных венгров – одна из главных причин активизации современной Венгрии. Меры для преодоления синдрома расчлененности венгерской нации в Центрально-Восточной Европе, который продолжается уже столетие, дают незначительные результаты; темпы сокращения численности венгров в соседних государствах на протяжении последнего века являются наибольшими, поэтому Будапештом считается, что нет времени для промедления с введением автономии для

заграничних венгров, потому что через следующие 25 лет сама потребность в ней отпадет через их исчезновение.

Подчеркивается, что уровень обеспечения прав венгерского меньшинства Закарпатья особенно сказывается на взаимоотношениях Венгрии с Украиной. Оздоровление отношений между Венгрией и Украиной имеет минимальные шансы, поскольку позиции сторон о порядке применения образовательного и языкового законов в Закарпатья не совпадают.

Учитывая решительную активность Венгрии и венгерских иностранных сообществ в 2020 г. (столетие подписания Трианонского мирного договора 4 июня 1920 г.), сделаны выводы, что данная проблема не только не потеряет актуальности, но и значительно усилится.

Ключевые слова: Трианонский мирный договор, титульная нация и меньшинство, межэтнические проблемы, зарубежные венгры, двойное гражданство, автономия, язык образования меньшинств, роль государственного языка.

Derzhaliuk M. The Treaty of Trianon as a Source of Instability in the Central-Eastern Europe (Part 2).

The article notes that the Trianon Peace Treaty of June 4, 1920 between the Entente countries and Hungary, as a result of the First World War, turned out to be, like all the other six treaties of the Versailles system, mostly unfair. Forcibly the territory of Hungary decreased by 2/3, the population decreased 2,7 times, a third of the Hungarian ethnic group became part of neighboring states.

It is noted that during 1920-2020. In Hungary, there were no powerful political forces of various trends and trends that would recognize the Trianon Peace Treaty as just. At the same time, the ruling political elites of the neighboring states of Hungary considered and still consider the conditions of the Trianon fair. Such opposite assessments of the consequences of Versailles engendered antagonism, making it impossible to reach a compromise between the countries of Central-Eastern Europe.

Attention is drawn to the fact that during the domination in Europe of the coalition of countries led by Germany of the Versailles Peace Treaty, including the Trianon, were dismantled, a new order was introduced, in which opponents of Versailles – Germany, Italy, Japan, the USSR, Hungary, Bulgaria, played an active role

It is noted that the winners of the World War II restored the borders of the countries of Germany's allies in Europe, in accordance with their own geopolitical interests, which corresponded by 70% to the borders established by the Entente after the World War I. The Trianon borders were restored over Hungary by the Paris Peace Treaty of February 10, 1947. The USSR, Great Britain, France and the United States acted from a hegemonic position, were guided by the right of the winner and in many respects imposed on the defeated countries the conditions of the Versailles system were discredited, did not draw proper conclusions and did not build international relations on principles close to justice, but preserved the complicated territorial contradictions of the past with the corresponding treaties.

It is indicated that the threat of assimilation and disappearance of foreign Hungarians is one of the main reasons for the revitalization of modern Hungary. Measures to overcome the syndrome of the dismemberment of the Hungarian nation in Central-Eastern Europe have been going on for centuries with little results; The rate of decline in the number of Hungarians in neighboring states over the past century is the highest, so Budapest believes that there is no time to delay the introduction of autonomy for foreign Hungarians, because in the next 25 years the very need for it will disappear through their disappearance.

It is emphasized that the level of ensuring the rights of the Hungarian minority in Transcarpathia especially affects the relationship of Hungary with Ukraine. The improvement of relations between Hungary and Ukraine has minimal chances, since the positions of the parties on the procedure for the application of educational and language laws in Transcarpathia do not coincide.

Taking into account the decisive activity of Hungary and the Hungarian foreign communities in 2020 (the century of the signing of the Trianon Peace Treaty on June 4, 1920), it is concluded that this problem will not lose its relevance, but will significantly increase.

Keywords: *Trianon Peace Treaty, titular nation and minority, interethnic problems, foreign Hungarians, dual citizenship, autonomy, language of education of minorities, the role of the state language.*